

Ц Р Н А Р Е К А

ПРИЛОГ ЗА ИСТОРИЈУ И ЕТНОГРАФИЈУ СРБИЈЕ.

Најновији обилати радови на пољу српске историје за последњи деценијум година, који потичу из пера наших и оностраних историчара, дају изгледа, да ће се многе неправилости у српској историји за кратко време исправити, многе празнине попунити и многа тамна места осветлити.

Можемо рећи, да није далеко време, које нас раздваја, да добијемо у руке критички и на верним подацима написану историју наше отаџбине, као што је имају и други образованији од нас народи, који су били у повољнијим приликама.

Поред осталих других дела, која се односе на познавање српског народа, ми ћемо овде бацили само један поглед на капитално дело г М. Ђ. Милићевића, под насловом „Кнежевина Србија“, које је угледало света 76-те године о трошку министарства просвете.

У том делу налазимо прибран по готову сав колики растурен материјал историјски, који се односи на познавање наше домовине, а штампан је био у „Гласнику српског ученог друштва“, или ти пак у другим повременим листовима и засебним издањима, која се односе на важније догађаје из српске историје и личности знамените махом из новијег доба.

Разгледајући ово дело, ми смо нашли у њему доста нових ствари, али и доста празнина, нарочито у оном делу, где

је реч о Тимочкој Крајини, и о знаменитим личностима и догађајима из тог краја Србије, које празнине треба по нашем мишљењу попунити, а нејасна места, у колико их има, осветлити. У том погледу, као и на прибирању српских народних умотворина, свако оклевање, сваки немар у опште, био би од неоцениме штете за историју; јер би остављање таквих радова за доцнија времена постало можда и сувише касно.

Још пре 30 година налазимо у „Гласнику српског ученог друштва“ предлоге, које су чинили „Ученом друштву“ неки чланови у том смислу: да оно настане свима силама, да се од појединих људи из доба првог устанка прибере материјал за новију историју, тако, да ту буду заступљени сви крајеви Србије. Нешто је у том погледу учињено, као што се види, али из Тимочке Крајине, осем јединог хајдук Вељка, ништа се тако рећи о другим личностима, па и о многим догађајима не зна. . . . . Да су ови предлози неких чланова српског ученог друштва били примљени онако, као што је требало очекивати, не би били принуђени, да прибирајући ову грађу, сада у ово доба, кад су тако рећи махом сви наши ратници из првог устанка помрли, многе ствари са зебњом усвајамо.

Руковођени дакле мишљу, да попунимо једну празнину у нашој историји, ми смо се потрудили, да изнесемо за сад само нека дата из Црне Реке, која имају свезе са прошлошћу тога краја, и то новијом.

Ова дата, која су верно и критички прибрана и обрађена, нема сумње, користиће као грађа за допуну наше новије историје и за изучавање нашег народа.

Ц р н а   Р е к а — то је предео, који припада водопаћи тимочкој, а сучељава се на западу с ђупријским и пожаревачким округом; на северу с крајинским; на југу с књажевачким и алексиначким округом, а на истоку с кнежевином Бугарском.

Површина му не износи више од 1439.5 □ к. м., а на том простору живи данас нешто више од 60.000 душа.

Црна Река је и данас задржала исти назив, као и под Турцима; а колико нам је познато, и према административној подели Србије, незнатно одступа од старих својих граница.

У толико је разлика сада, што је под Турцима Видин био централно место за тимочку крајину, где је долазила и сва Црна Река. Према пожаревачком, ђупријском, алексиначком и старом гургусовачком крају, постојала је међа, више или мање скоро онуда, где је и сада. Према Крајини пак, била је граница заравањ копривнички. Прича се, да је ту постојала и стража турска. Који би Турчин путовао за у Крајину (у којој им није било дозвољено стално живети), морао би ту застати, а у повратку, ако је био на поткованом коњу, да откује коња, те да не понесе са собом ни земљу крајинску¹. Толико су Турци поштовали права Крајине, да су у томе поштовању и претеривали. Али, то је била земља Емине, сестре султанове, која је, по причању, једном опасно болујући уснила, да ће наћи лека својој бољци у Крајини, као што се после, веде, то и испунило. Од то доба, Крајина је вазда под Турцима имала веће слободе од других српских области, и једва се разликовала од какве вазалне земље.

Како народна традиција вели, сам назив „Црна Река“, из старијег је доба, после косовске битке, или можда доцније после коначне пропасти српске државе, и везан је уједно са црном прошлошћу тога краја.

У почетку, прича се, тај назив простирао се само на горњи део рготске реке, или боље да одредимо, захватао је само простор између села Слатине и Беле Реке, па је до-

¹ Нисмо слушали, да су Турци, улазећи у Крајину, морали откивати коње, као што тврди г. Милићевић а са њим и Ранке, већ на против при излазу, или на граници Крајине.

Писац.

цније прешао и на читав округ као и на кривовирски Тимок, који се прозове у позније време Црни, за разлику од књажевачког, или тако названог доцније Белог Тимока. Рготску реку, као што је познато, чине ове реке: слатинска река, која извире више села Бора; кривељска река, која извире у Црном вр'у и белоречка река која извире више села Луке под Столом. Вине рготске клисуре, стапају се ове речице, и одатле чине рготску реку која под тим именом утиче у Тимок, испод села Вражогрнца.

Још и сада остало је, да мештани, који одлазе, рецимо из Копривнице, Вражогрнца, Рготине и других села у Слатину и цео тај горњи крај, што се пружа до Беле Реке, веле: „идемо у Црну Реку“. За остале крајеве овога округа — то се не чује. Прича се, да је некада под Турцима, а то је по казивању народном давно морало бити, тај крај тако био опустео, да у њему за седам година није ни петало кукурекнуо, и да је с тога и прозван Црна Река, који назив доцније пређе, као што рекосмо, и на читав округ који није био боље среће. Из тога доба — али кад је то баш било, не знају казати — остало је силество прича, у којима се живо слика мученички живот тога народа под Турцима. Казују, да је из Црне Реке некада махом све било избегао у омољске и друге суседне планине од зулума турског, а ако је који, веле, и заостао, не могавши ни на који начин побећи, он се је крио, као и остала друга животиња, и проводио бедно жњвот у планини. Од оних, који би тако по нужди остали, здрави и одраслији, највише су налазили заклоне у густим планинама црно-речким, а жене, деца и понеки од стараца сакривали су се у пећинама. Кад нису имали Турци шта више палити, пленити и робити по селима, по гдекоји од њих, прерушени у женско одело, врљали су по планинама са керовима да виде: да ли није још која жива душа заостала скривена. А да би лакше могли ући у траг збеговима, прикривеним вешто у пећинама,

они би мучки ишли од пећине до пећине и претварајући се у женскиње, дозивали оне, што су у пећини, да се одзову. На тај начин, доста су света поробили, и то махом женскиња, које су одводили даље и продавали. Оно — женскиње — не надајући се турском лукавству, није могло да се уздржи, а да се не одазове, и за то је горе и пролазило.

Према свему томе, сам назив „Црна Река“, одговара савршено приликама, у којима је понижао, и карактерише у једно некадашњи живот читавог једног краја српског у доба турске владавине.

Судећи по остацима од старина, којих има у Црној Реци, смемо закључити, да је овај крај некада био добро насељен, и да је, по свему, као што нам изгледа, у више пута претрпео многе промене. Он је зампамтио доста горких дана, а изложен разним најездама непријатељским, у више прилика био опустошаван и расељаван. То се види и по људству, што живи у Црној Реци, а у неколико и по традицијама, које и данас живе у народу. Држи се, да је сав онај предео од Звездана, па до унића Тимока, махом насељен у доба кад је владала пустош, и то највише у једно време и оним Србима, који су по свој прилици са патријархом Црнојевићем дошли из Косова, не хтевши многи прећи са њим у Аустрију. Други опет, као што су Звезданци, веле, да су се доселили много пре — на 400 година. Има опет и таквих, који су се сами из разних побуда амо доселили, и то из разних крајева старе Србије. И данас многи знају, да им је старина у Косову, и данас, се још зову они Косовцима. Они су нашли тај предео пуст, и по што су се Турци били већ стишали, остали су; јер им се допала земља за то, што је била родна и шумовита. Многи опет знају, да имају својих срдника и у Банату, који су тамо отишли са патријархом Црнојевићем, а има их и таквих, који су се за времена познијих ратова Аустријанаца са Турцима у Аустрију из Црне Реке одселили.

Не ће, држимо, бити излишно, да изнесемо овде и по-неке традиције, из прошлости тога краја, које су се и данес очувале у жпвој успомени у народу. Оне ће нам бар у неколико припомоћи, да осветлимо прошлост Црне Реке, кад за то немамо других ближих дата.

Код села Вражогрица, у месту тако званом „Селиште“, постоји једна повећа хумка, у којој се често ископавају кости људске. Испод села опет зове се једно поље, једна нитома раван — „Татарин“. Казују, да је ту некада био велики рит, и да се је доције исушно. По причању, а то је морало бити давно, један Татарин, путујући на коњу, смотри путем у рит девојку, која му се допадне и полети за њом. Бежећи, веле, она испред њега, и прескачући с бусења на бусење, намами га некако на гротло, те пропадне заједно с коњем и ту се удави. Од то доба, прозове се рит „Татарин“, па и данас је пољу остало то исто име¹.

У „Селишту“ пак, не далеко одавде, од прилике по казивању пре 200 година, постојало је велико српско село које се звало Т о л о в а ц. Једног летњег дана, причају, кад се је народ био искупио код црве и празновао, изненада од некуд ударе Татари на село, учине јуриш на народ, који се безбрижно веселио, многе исеку, поробе и опљачкају село, па оду за тим на другу страну. Тек незнатан део, по казивању, добије прилику да умакне, дохвати се Дунава и пређе у Аустрију, и тамо насели данашње село Д о л о в о, код Панчева. После њих дођу садашњи становници из Косова, који су и данас задржали чист, непокварен српски језик. —

Осем ових Косовљана у Вражогрицу, Звездану, Рготини и Белој Реци, (велика српска села), има у том крају и та-

¹ Г. Милићевић, на стр. 881 свога дела „Кнежевина Србија“ вели, да се ова раван зове „Татарна“. Колико ми опет знамо, номинатив је „Татарин“, а чује се у говору, ради краткоће, где кажу мештани и „био сам у Татарни“.

Писац.

квих породица, које су се доселиле, по причању, из Славоније. О њиховом досељењу, постоји опет овака традиција у селу Рготини.

Од прилике, по казивању, пре патријарха Црнојевића, дође у Црну Реку из Славоније, (по другима из Хрватске), некакав „Хергот“ са више породица. По што је, веде, најпре прошао и прегледао сав предео у наоколо до Тимока, који је био тада махом пуст, њему се допадне за живљење клисура изнад села Рготине и то поглавито због шуме, и он се ту стани. Другима пак од истих дошљака, које је он довео, више се опет допадне место, где је данашње село Вражогрнац, и они зажеле тамо да се настане, јер је и тај крај као и рготски био пуст. „Па идите — рекао им је Хергот — у оно вражје грне, кад вам се тамо више допада, а ја ћу овде остати“. Отуда се после прозове село „Вражогрнац“, које и данас носи исти назив. Доцније се досели још више породица из Косова, које знају да им је тамо старина и да су отуда дошле. Хергот пак после неког времена спусти се са својима ниже клисуре, и стани се онде, где је данас село Рготина, која од њега носи свој назив¹. И сада има у истом селу велика породица, што се зове „Ргоћани“, за разлику од других породица, које су познате под другим именима. После Ргоћана дошли су „Станичићи“, из Салаша крајинског, а за овима, од прилике пре 150 година, породица „Драгутинци“, из сеничког краја, у данашњој Старој Србији, или доцније прозвани по Живулу, свом претку „Живуловци“. Они

¹ На стр. 808 свога дела, г. Милићевић, цитира казивање г. Угриновића, проте зајечарског, који доводи назив села Рготине у сvezу са некаквим старим грчким градом Аргосом, чије се развалине, вели, и данас виде више села Рготине, на брду Кривој коси. Град није био на Кривој коси, већ сниже, доле, а на самој коси, с једне и друге стране стоје развале од стражара, које су из римског доба. Неколико стрела и парчади од копаља, што је ту ископано, има и у нашем музеју. Налазе се и римски новци.

се данас највише тако зову. Међу тим као и остали други Срби у Крајини, ни у чему међу собом не разликујући се, познати су под пределским именом „Косовци“.

Неће бити без интереса, ако наведемо још и ову традицију, која се очувала у породици истих Драгутинаца, из доба, док су живели у сеничком крају, и да кажемо нешто и о узроку њиховог пресељења.

У њиховој задрузи, причају, било је једанаесторо ожењене браће, а за дванаестог најмлађег испрошена девојка. Тада је постојао обичај, да девојка под прстеном махом проведе по годину и више дана, па тек после долази момак са сватовима и води је из куће. Десио се случај, да се други момак загледао у испрошену девојку Драгутинца, а и тај се момак девојци више допадне, па се зареку обоје да ће се узети. Кад је по обичају дошао свећеник кући младожењиној да сврши акт венчања, (јер су се крили при венчању од Турака), увређени Драгутинац, убије из пушке и младу и младожењу. То би узрок, те се старешина породице Драгутинаца из бојазни од Турака, крене одмах са свом својом чељади и стоком, и бежећи, веле, незнано куда преко планина, све странпутицама, дође до под сам Ртањ у село Мужинци. Ту су Драгутинци неко време провели, па одатле крену се многи даље, а неки од њих и остану. За тим дођу у село Мирово, мислећи овде да се стане; али им се не допадне живети под мртвином Ртња, те тако оставе и ово место и дођу у Јабланицу, источно од Мирова. Неки од задругара не хтедну ићи из Мирова; јер су заволели то место највише због паше. У Јабланици су се најдуже, како причају, задржали. Но мислећи, да ће наћи још даље ако пођу на другом месту боље и родније земље, крену се источно, и по казивању њиховом, на неколико година пре Пазванџијине буне, стане се сниже села Рготине од прилике онде, где је данашње сеоско гробље, које се место по њима прозове „Драгуљевац“, па и данас се тако зове.

После кратког времена настане се сви на једном месту у Рготини, ту подигну куће, запате стоку, и по што су били вредни, заимају се брзо. Њихова породица је и данас, као и у оно време, једна од већих и вићенијих у читавој Црној Реци.

Драгутинци су били не само добри земљорадници, но и занатлије као: дунђери и качари. Они су у то време радећи занат често одлазили у Крајину и преко Тимока у видинску нахију, и тамо пробавили по читаво лето а на млађима остављали рад у пољу. Десило се једном, кад су њих петорица из куће били на страни, да некакав трговчић Цинцарин, дође у село, где је продавао, поред остаде друге робе, и пауново перје, којим су се у оно доба радо китиле женске. Жена једног од истих Драгутинаца, заваља очи Цинцарину и украде му једно перо. Но по што је та роба, по казивању била кућна, то се деси да се разболи и одмах иза тога умре, а за њом и њене четири јетрве. Кад су се браћа вратила с пута, нађу кућу у црно завијену. Један од њих, од жалости, и то најмлађи, остави кућу, пређе преко Тимока, и на једном чифлуку турском загледа се у кћер јединицу неког Влаха, који је ту живео, па се са њом венча и остане да живи у кући заједно са својим тастом. По што су тога Драгутинца звали Косовцем, то се по њему прозове и село „Косово“. Оно је на десној обали Тимока, у кнежевини Бугарској, свиже села Трнавца. И данас, и ако се у породици овог Драгутинца говори влашки, слави се породична слава св. Лазар, а знају и то, да су у сродству са оним Драгутинцима у Рготини, Мирову и Мужинцима.

Село „Звездан“ опет прича се, да је добило име по граду Гамзиграду и то у оно доба кад је град био насељен. С вечера, кад ноћ спусти своје покривало, и кад се осветли град, изгледало је по причању, као да су јасне звезде на граду приковане. Тако се држи, да је село, које је ту близу града постало, добило име „Звездан“. Међу тим ваља знати, да Зве-

зданци, као што смо већ на једном месту казали, држе себе за старије становнике у Црној Реци, и ако немају никаквих ближих података или предања.

Да пређемо сада и на друге крајеве у Црној Реци.

У Великом Извору, Вратарници, нешто у Заграђи и Грљану, живе Бугари (у последњем селу измешани са Власима), који су очували свој језик, своје ношиво и своје обичаје. Но они су се тако прилагодили нашим приликама, да су усвојили и многе обичаје српске, па и славе, а у патриотизму не уступају правим Србима. Колико је нама познато, они немају никаквих традиција, само се држи, да су се доцније доселили, али кад — не памте, нити умеју што причати о својој ранијој прошлости.

Срби Косовљани у Црној Реци, зову оне Србе даље од Звездана, па до Кривог Вира и Честобродице — Торлацима. И заиста има неких разлика међу њима и у језику као и у ношиву, па у неколико и у обичајима, и ако те разлике нису тако осетне. Држи се само то о њима, да су се доселили из Маћедоније, а неки и из Старе Србије; али кад је и у које доба то њихово досељење извршено, немају никаквих традиција. О неким, по њиховом казивању, могло би се узети, да су шта више и староседеоци. Они су задржали и данас старо српско ношиво: доламе, гуњеве и т. д.

Северни, и то но већој чести планински, шумовити крај овог округа, закремају Власи. Њих има и даље нешто у југо-источном крају овог округа а на име у селима: Прљати, сниже Вршке Чуке, Грљану, Шљивару и у самом Зајечару. Они се зову Унгуранима¹, за разлику од оних Влаха, што живе у Крајини, који опет себе зову Царанима. Међу

¹ Г. Милићевић, вели, по ономе, што је он имао прилике дознати, да се ти Власи зову и Огурјанима (?). Нама није познато обо име, нити смо га икад чули.

њима постоје и неке разлике у језику, као оно међу Србима, рецимо, у Рготини, и Кривом Виру. Унгуранима се зову за то, што су се по традицији доселили пре 120 година из Угарске и то из Ердеља. Било им је, причају, несносно тамо остати због ратова и силне војске, нарочито турске, која је пролазила кроз њихову земљу или се ту борила са Маџарима, па једно с тога, а друго и од великих дација, они су прешли преко Дунава, и населили пусте, шумовите крајеве овог округа, које су Срби оставили били. Они су желели, да буду удаљени од сваког саобраћаја, и да проводе махом номадски живот, па и данас су такви остали. Доцније, по што су се намножили, и по што је лична и имовна безбедност била више осигурана, они се почеше спуштати из планина у равнице, и за кратко време поплавише дотле многа чиста у оно време омања српска села као: Слатину у Црној Реци, Луке у Крајини и друга места.

То претанање Срба у Влахе, налазимо свуда, где живе Власи у суседству са Србима, осем крајева, где су у знатној мањини, као што је случај у неким селима у смедеревском округу. И данас има у многим влашким селима у Црној Реци трагова од Срба и српских породица, у којима је свака десета реч српски, само што је изговарају влашким акцентом. Чудновато да се и данас још слаба пажња поклања овом питању¹!

Царани, Власи у Крајини, зову се с тога, што су се доселили из Влашке, која је била земља султанова или царска. Они су старији досељеници у Србији од својих сународника

¹ У пожаревачкој нахији, река Млава, раздваја два села: Ждрело (влашко) и Шетоње (српско). Српчићи, чобани, који преко Млаве пасу стоку у планини заједно са Влашићима, за кратко време приме пошиво влашких чобана и науче језик влашки, па после радије говоре влашки него ли српски, што је онет обратан код Влаха. Да није Млаве — веде тамошњи Срби — ва којој је отежан прелаз, јер ретко има брода на њој, сви би се Срби за кратко време у оном крају повлашили.

у Црној Реци. По њиховом казивању изгледа, да су дошли некако одмах после несрећне битке на Варни. Казују, да су им претци трпели велике неправде и подносили нечувене намете од својих бољара, или као што их они зову бојерима, и толико им нису остављали, да могу исхранити себе и своју породицу. С тога су били принуђени, да оставе Влашку, своју отаџбину, и да се населе у местима преко Дунава, која су била махом пуста, јер се српски живаљ одатле већ био иселио. Они су се, може се рећи, у једно време доселили, кад и они Власи у видинској нахији. Бугари, који живе у суседству са Власима преко Тимока, у видинској нахији, исто као и Срби у Србији, служе се више влаштем језиком, и ако су у већини. —

Колико је нама познато, колико смо проучавали догађаје, који су се збијали у Србији од Кочине Крајине на овамо, изгледа, да је Црна Река у Кочином рату и после тога донекле била индиферентна према идеји ослобођења. Тек одважна рука неумрлог Вељка и још неколицине других знатнијих људи из тога краја, о којима ћемо ми на свом месту говорити, могла их је тргнути из летаргије, у којој су се дотле налазили. Кочина Крајина, Кочин рат, непознат је у Црној Реци, а не памти се ни пре тога, да су се Срби кадгод у том крају бунили. Они су пре били склони, да се иселе, да оставе своја огњишта, кад им догрди зло, које су трпели од Турака, него ли да се оружаном руком ставе на супрот непријатељу. Тој њиховој пасивности, том њиховом трпљењу, као да има и више узрока. Као један од важнијих по нашем мишљењу узрока, биће и тај, што идеја о уједињењу и ослобођењу српства, није у том крају у оно време тако избила на површину, као, рецимо, у Шумадији, чему је много допринео и подлогај земљишта, који је по природи одвојен од осталих других крајева у Србији. Осем тога, зна

се, да је Пазванџијина влада у том крају била куд и камо боља, а стање Срба много повољније но у Шумадији, где је притисак турски дошао био до врхунца тако да се већ више није могао сносити. Међу тим, Видин, који је од вајкада био један од најглавнијих центара турске војске за операције према Румунији и Ердељу, није тако удаљен од Црне Реке, и одатле лако је било Турцима увек угушити сваки покрет, који би се десио, рецимо, међу Србима у Тимочкој Крајини. Власи пак, који се доцније доселише, као и Бугари у том крају, зна се да су вавек лепо хармонисали са Турцима, и ако би се ма шта хтело и започети у том крају, увек су Турци дознавали пре но што се и мислило. Бугари су се заједно са Власима држали познате изреке „покорну главу сабља не сече“.

Кад је порта, после свиштовског мира, који је закључен између ње и Аустрије 1791-ве године, да би умирила српски народ, забранила повратак у Србију јаничарима и другим зулумћарима Турцима, тај њен ферман ни у први мах није био извршен у видинској нахији, као што то видимо у београдском пашалуку. Ови зулумћари, ове крвопије народне, нађу себи одмах јаког заштитника и савезника у Осман паши видинском, или као што је познат под именом Пазванџија (Пазван Оглу). То је био прави јаничар свога доба, прави конзерватор и један од најватренијих а и најмоћнијих противника Селима III и његовим намишљеним реформама. Довести јаничаре бесне, као што је смерао Селим, под стегу европске војничке службе, то је било по све тешко предузеће и од велике политичке важности. Особито кад се узму ту и спољне политичке прилике, у којима се Турска тада налазила, онда можемо разумети тешкоће, с којима се морао борити Селим и последници му.

Пазванџија је, као што знамо, господарио независно у Видину више од десет година. Њега су признавали за правог

господара у Тимочкој Крајини; њему су морали бити одани и давати му све, што би он од њих затражио.

Ми ћемо овде, кад је реч о Пазванџији, донети на првом месту биографију и рад овог познатог царског одметника, и то у онолико само колико се у Црној Реци о њему зна — без икаква коментара.

Пазванџија је био, веде, син једног јаничара — Омера Аге, који је био познат у том крају нарочито са свога богатства. Кажу, да се одликовао у ратовима, и за то је добио у награду од султана једно добро не далеко од Видина. Доцније, тргујући, он се знатно обогати, и с тога је био у великом поштовању код паша, а због своје правичности и заузимања на суду како за Турке, тако и за Хришћане, чувен у опште и у народу.

Пореклом био је Омер из Арбаније. Његов син Осман, који се исто тако одликовао у ратовима са Аустријанцима као и отац му, по свршетку рата, видећи, шта смера Султан са јаничарима, почне се спремати да се одупре сваком новачењу и да се уједно одметне и од самог султана. Најпре се — причају — пресели из Видина на своје добро, које је имао у селу тако званом „Грци“, не далеко од ушћа Тимока. Ту је његов отац подигао био раније кулу, коју он оправи сада и у наоколо ошанчи. Испрва су му почели долазити само познатији Турци, који су као и он незадовољни били са султаном, а после тога, почели су му стизати махом бескућници и зулумџари из Босне и Арбаније, као и крџалије, које порта беше распустила, по што је углавила мир са Аустријом. Број његових приврженика из дана у дан све се више множио.

Дознавши порта, шта намерава Пазванџија, нареди паши видинском да дигне војску на њега, да му поруши утврђења, а њега ако је могуће ухвати и пошље жива у Цариград, или пак његову главу.

Паша мислећи како ће на лакши и бржи начин приморати Пазванцију да се покори, пошље противу њега његова оца Омера с војском, и овај у први мах кад је стигао, позове сина на предају. Но Пазванција не хтеде се покорити савету очином, и тако дође најзад и до сукоба. Кад је отпочета била већ борба, његов отац, веле, говорио је једнако војницима, да гледају, да поштеде живот само оном псу у кули, показујући прстом на Пазванцију, свог сина, који је међу тим из куле једнако пуцао. По што је војска његова оца била слабија, — то Пазванција с мало труда успе, те је потисне и разбије, и у гоњењу заједно са остацима разбијене очине војске, уђе у Видин, који му се преда. Ту је он имао велики број својих присталица. На тај начин, Пазванција за- влада Видином, а у скоро и целом Тимочком Крајином, па онда отпоче борбу са београдским пашалуком, који је био одан султану, а доцније и са нишким Турцима. Али о свему томе, ми ћемо у другој прилици говорити¹.

---

¹ Тако се прича у Црној Реци о Пазванцији. Међу тим г. Јиречек, служећи се Цинкхајзеном, вели, да је Пазванција био пореклом Бошњак. Његов дед живео је у Тузли. Прича се, да је као мухамеданац подједнако походио и цамију и цркву; да се у потоње време одао ово разбојништву, ухваћен био и набијен на колац у Приштини.

Оставио је после себе само једног сина Омера, који се у ратовима са Аустријанцима одликовао и за то добио у награду од султана два села близу Видина.

Поставши барјактаром видинског спахака, сувише се понесе, и то му допринесе мржњу видинског паше Мелека, који га осуди на смрт и погуби.

Његов син Осман рођен по казивању 1758-ме године, добије прилику те побегне у Арбанију, где је пробавио све до рата са Аустријанцима 1789-те године. Те године, он скупи једну чету, с којом се свуда одликовао у бојевима са Аустријанцима и по свршетку војне добије натраг од султана очев спахилук.

Као један од незадовољника султанових, стане прикупљати око себе огорчене јаничаре, и једног дана удари с војском на Видин и заузме га те се тако у једно освети и за смрт свога оца а у исто време одметне се и од султана. . . . . К. Иречекъ исторія Булгаръ стр. 460—478 св. II, руски превод.

Као и Мустафа у београдском папалаку, тако и Пазванџија у Видину, гледао је на првом месту да задобије за себе Хришћане¹. С тога из доба његове владавине и нема прича у народу, којима би се сликала његова влада као насилничка. Што би год он, или когод од његових људи узимао од народа, — то је све плаћао, и ако не баш онолико колико се тражило. А да би још више задобио народ за себе, он је примао у своју војску без разлике сваког био он мухамеданац или православни, пазећи једино на стаситост и јуначко држање оног кога прими у службу. Сваког таквог после је по заслуги подједнако награђивао не правећи никакве разлике. Његови војници, крџалије, били су добро снабдевени свима потребама а у једно и чврсто дисциплинисани; с тога су и могли чинити чуда од јунаштва допирући у први мах, како казују, до Варне и Београда.

Да се не упуштамо у даље појединости из Пазванџијиног ратовања, које су нам више или мање познате из историје,

¹ Он је у почетку гледао да задобије и Карађорђа, док је још мислио, да он сам без припомоћи Руса жели да се ослободи од Турске. У први мах дахије су се надале да ће их Пазванџија помоћи. Смедеревски Турци притешњени шиљали су му и посланство с даровима, тражећи од њега помоћи. Но Пазванџија, не само да им није послао помоћ, но шта више одговорио им је, да ће у случају нужде пре помоћи Србе но њих — дахије. (в. Öst. milit. Zeitschrift I део 1821 г. стр. 24 и 25). Чак и у 1806-ој години, кад је устанак у Србији јасно био обележен руски ђенерал Мајендорф, пише овакав извештај о Пазванџији: „Позвантъ-Оглу сильно занятъ въ военныхъ своихъ дѣйствиыхъ противъ Сербовъ и Болгаръ: онъ старается ласками приглашать къ себѣ князей Украины (м. Краини), одѣвая ихъ капотами и собольими, шапками и позволяя убивать всякаго Турка, который бы чинилъ имъ беспокойствіе.....“

Доцније Родофиникин у писму од 16. септембра исте године јавља: „Въ Виддинѣ и окружныхъ мѣстахъ, публикованъ ферманъ Порты, коимъ объявляется что Сербы прощены, по тому воспрещается дѣлать на нихъ нападеніе; а же думаю, что сіе не иное что, какъ обманъ или со стороны Порты или самага Пазванъ-Оглу, да би усыпить Сербовъ буде можно и тогда удобнѣе ихъ поразить.“

Равборъ сочиненія Н. А. Попова стр. 62 – 69.

доста то да споменемо још, да је он успео свакад да завади паше (по некима 7, а по другима 9), које је порта на њега пиљала с големом војском, те тако је вешто користећи се приликама остао најзад победилац и признато му старешинство над Тимочком Крајином, где је долазила и сва видинска нахија.

Међу осталим другим Србима, из Црне Реке, који су служили у крцалијама Пазванџијиним, ми ћемо овде само неке као понајважније из тога краја споменути, а ти су: Поп Радосав, из Планинице, Милисав Ђорђевић, из Ласова и Ивко Н. из Кривог Вира. То су били најпознатији и највићенији људи у Црној Реци из доба Пазванџијиног, који су се са њим борили противу цареве војске. Њих је Пазванџија, после свршене војне обдарио разним поклонима за јуначко држање и оданост према њему. Првоме т. ј. попу Радосаву поклатио је пар сребрњака кубурлија; другоме је дао шишану, златом извезену; а трећем — Ивку — дугу пушку са сребрним карицама и кићанкама.

Из Црне Реке било је још доста њих у крцалијама Пазванџијиним. Међу њима споменућемо за сада само ове још: Здравка Марковића Живуловца, из Рготине, Петка Н., из Николичева, Јончу Н., из Сумраковца и Дулкана Н., из Вора. Потоњег помињу као великог јунака, који се је у свима борбама одликовао.

У другој прилици, кад будемо прешли на кнежевачки округ, ми ћемо се понова дотаћи војне Пазванџијине и у томе крају, а нарочито са Нишким Турцима, који су му велике јаде задавали.

За сад прелазимо даље.

Као што причају, Пазванџија је имао у Црној Реци велика добра. Што је год бољих воденица, ливада и забрана било, све је он то био присвојио. Махом је куповао од народа и то по јевтину цену. Ако би се који и нашао да му

се успротиви, он је сам процењивао имање, и онај, чије је имање било, морао се задовољити одређеном му вредношћу.

Њему се у заслугу приписује, што је у том крају распрострањо добру расу коња и оваца. Отуда се и данас хвале великоизворски коњи, који су срчани и дурашни. У Слатини и Николичеву, где је пасла његова ергела, може се још наћи по какав коњ помешане арапске расе. Кривовирски сој оваца пак познат је и ван граница Србије. Кажу, да је Пазванџија добијао овце из Азије, које су биле свилоруне, па их је онда укрштао са мештанским, и тако је произишла ова раса, која се одликује својом вуном — за сада понајбољом у Србији.

Имао је више хиљада ситне стоке у пределу од Звездана до Ртња. Беле овце, биле су одвојене и имале нарочите чобане, који су носили од белог сукна одело, на глави беле шубаре, па шта више пси и магарци морали су бити бели; на другој страни опет засебно пасле су црне овце, а њихови чобани носили су црно одело; пси и магарци, који су ишли уз стоку, били су такође црни и т. д. Исти аранжман, вредно је и за козе.

Поред ситне стоке, Пазванџија је држао више хиљада рогате марве, која је пасла по другим крајевима и имала опет своје нарочите чуваре.

Над свима чобанима, био је старешина или ђаја, познати у оно време у целом тимочком крају Нина, из села „Грци“, у видинској нахији. Од њега има и данас потомака у истом месту као што смо могли сазнати.

Слушали смо, да је код истог Нине служио као чобанин и Хајдук Вељко¹. Једном га, веле, послао Нина да донесе

¹ Причају, да је Осман бег подгорачки, после предаје Подгорца, испричао кнезу Милисаву припоречком и осталима, који су ту били при освојењу овог места, да је Вељко служио најпре као чобанин код Осман паше, и да га је често виђао, кад год би одлазио на тетерич

воду из реке Тополовца. Вељко оде с котлом на воду, но деси му се случај, те испусти котло у вир, па с тога се побоји и не смеде се враћати Нини, јер је био прек човек. Одатле оде у Шумадију. Шта је после са њим било — то нам је познато.

Кад је Вељко доцније дошао у Неготин за војводу, поручи Нини да дође и да се виде. Нина се испрва устезао, бојећи се да се тиме не замери Турцима. Но кад је паша то чуо, одобри му и он дође управо кући Вељковој. Између осталог, причају, да га је питао Вељко: зна ли он коме има да благодари за ово што је сада. Нина му на то одговори „себи, свом јунаштву и господару“. Вељко га прекиде у говору, да то све није ништа, и да он сматра, да је једино њему — Нини — обвезан, што је сада војвода. По што га је добро почастио и испричао му где је био дотле и шта је радио, поклонил му на поласку један дугачак шарен кожух влашки, и тако се, веле, растадоше. —

Година 1804-та значајна је у историји српског народа. Те године, Карађорђе са осталим знатнијим људима, дигне народ на Турке у Шумадији, а у исто време, преко Миленка и Добрица, подигне и један део Србије на десној страни Мораве.

Међу тим на све стране у Србији никну хајдучке чете, које су биле живи протест противу турског насиља задајући велике јаде Турцима.

код паше у село „Турчин“ — не далеко од Видина. Још онда видело се — причао је, — да ће Вељко изићи велики човек. Нико се није могао мерити са њим у рвању, скакању и бацању камена. Осман паша га је био с тога јако заволео и често га даривао бакшишима. Из милости обично звао би га „а беј Хајдук Вељко“; али та милост пашина и срчаност Вељкова изазове код других Турака мржњу, те с тога је принуђен био да изађе од паше. Ваљда је одатле после отишао и по свој прилици погодио се код Нине.

Писац.

Исте године, једна одважна чета хајдука од седам друга, са својим арамбашом Петром, из мале Крушевице, у Левчу, послана ваљада од Карађорђа, дође у Црну Реку, у намери да изазове устанак у том крају. Они су били први весници, који су пронели у Црној Реци радосну вест, да је у Шумадији народ устао на Турке.

Пазванцији испале за руком, да ову смелу чету хајдука савлада и да тако спречи устанак у самом зачетку. Не далеко од Вршке Чуке, по причању, он похвата сву седморицу хајдука и казни их врло сурово. Свима је одсекао ноге и руке, и тако осакаћене и накараћене пустио их на углед народу. „Ноге сам вам одсекао за то, што нисте умели побећи, а руке пак за то, што сте се предали живи“ — рекао им је Пазванција.

По што је овако похватао и казнио хајдуке, дође у Зајечар и позове к себи све кнезове и одличније људе из Црне Реке. Најпре их је саветовао, да се не поводе за шумадијским хајдучима, који им добра не мисле, већ да остану као и дотле добра и послушна раја. Од њега им неће бити рђаво, ако остану такви, као што су вазда били. За тим је стао претити у противном случају свима онима, који би се бунили, да ће проћи онако исто као и ови што дођоше из Шумадије. Кад је свршио говор, који је био пун поуке о лојалности према њему и цару, с којим се беше у оно време помирио, изведе пред народ Милицава Ђорђевића, из Ласова, једног од најпознатијих и најразборитијих људи у читавом том крају, који је био пре тога уз њега — Пазванцију — и борио се противу цареве војске — о чему смо већ имали прилике да говоримо — и свечано га заогрну бињипем од мораве чохе. Тада га постави за старешину и кнеза над свом Црном Реком, и препоручи га народу, да га од сада слуша и да се поковава свима наредбама, које би од њега долазиле. После тога нареди својим гавазима, те доведу и једног хата, и по-

клони га са свом опремом Милисаву, у знак своје наклоности према њему.

Народ се за тим разиђе сваки својој кући, а Пазванџија врати се из Зајечара у Видин.

Тако је прошла 1804-та година на миру у Црној Реци.

У Зајечару је био тада ајан или старешина црноречки неки Барјам, Турчин, који је био побратим Милисављев и уједно се лепо са њим пазио. Он буде исте године премештен на другу страну, а на његово место буде послан други — неки Ђор Солиман. Кад је хтео поћи из Зајечара, Барјам позове свога побратима, и на расстанку посаветује га, да у будуће без разлике ни једном Турчину не верује, ако је рад да не изгуби главу. Кад год би имао каква посла с турском влашћу, саветовао му је, да место себе шаље свога шурака Павка.

Од то доба Милисав је предвиђао, да се не ће моћи дуго одржати равнодушан према устанку у Шумадији, и да не би по свој прилици дочекао, да помаже Пазванџији противу своје браће, стане се потајно договарати са неким својим пријатељима, како и на који начин да се и они придруже Карађорђу.

Милисав је морао и раније дознавати о свему шта се збива у Шумадији; јер је као трговац путовао по Шумадији, и имао личних веза са многим познатијим људима, а нарочито са Синђелићем у Ресави, с којим се лепо пазио.

Но тежак је био његов положај подићи народ без оружја, без цебане, без икаквих у опште средстава, и шта више борити се на првом кораку са Пазванџијом и његовом добро опремном и дисциплинисаном војском.

Из Шумадије су међу тим из дана у дан стизали повољни гласови о напредовању српског оружја. Овакве вести, тако рећи брзином електрике, пронашане су по свој Црној Реци, и на један мах осети се неко комешање, неко врење у народу.

Милисав, а са њим и остали прваци народни, почну сада озбиљније мислити, како да се придруже устанку у Шумадији. Једног дана, по причању, и то баш о Ускрсу 1805-те године, састану се у грлишком манастиру: Поп Радосав, Ивко и Милисав, о којима смо већ на једном месту говорили, и ту после дужег већања договоре се, о начину како да подигну Црну Реку. Пре него што би учинили — да не би народ узалудно страдао, — они реше да се претходно о томе споразумеју и са војводом Ресавцем, с којим су се сви лично знали, те с тога одреде једног поузданог човека, између себе по имену Павка, са још тројицом из Ласова, да оде у Ресаву крипом преко планина, и да узна шта мисли Ресавац. У исто доба, они су тражили, да им Ресавац пошаље ђебане и неку помоћ у људству за први мах. После неколико дана врати се Павко, и саопшти поруку Ресавчеву, да би време било да се дигне народ да збаци јарам турски, а у исто доба обећао им, да ће им послати у помоћ неког Лазу Барјактаровића с једном четом људи. Том приликом, Павко је донео и нешто ђебане са собом, од које је одвојио уз пут један товар Ивку, из Кривог Вира, а остало пренео у Ласово тако, да Турци о томе нису ништа знали.

Поп Радосав за тим крене ова села: Планиницу, Шарбановац, Сумраковац, Злот, Подгорац и Валакоње; Милисав — Ласово, Врбовац, Леновац, Лесковац, Грлиште, Лубницу, Добро Поље, Добрујевац и Бољевац; Ивко — Криви Вир, Јабланицу, Луково, Изворчић и Мирово. На уречено време, они се сви нађу код села Иљина, у коме је живео субаша неки Бећир, а имао је уза се 32 друга. Устаници позову најпре Бећира на предају; но он се затвори у кулу с људима својим и претпостави часну смрт срамној предаји. Како причају, сви су изгинули у кули, бранећи се јуначки до последњег часа. Том приликом устаници су запленили 4 сандука ђебане, 36 коња, одела, новаца и свакојаког ситног оружја.

По што су заузели Иљино, устаници се крену даље на Зајечар. Не далеко од Бољевца, сукобе се с турском коњицом, која је пошла против њих. Ту се приметне жесток бој, који је кратко време трајао. Турци буду најзад одбијени. Том приликом пало је жртава и с једне и с друге стране. Највише је било рањеника међу устаницима, и они су сви били послани у планину више Кривог Вира, да се тамо видају. Са њима је био испраћен и Ивко, из Кривог Вира, који је био тешко рањен у десну ногу, од које је ране после кратког времена и преминуо.

Међу тим стигне и Лаза Барјактаровић с једном четом људи, кога је послао Ресавац, да помогне устанике. Он са неким Костом, буљукбашом, из Мирова, остане у Рашинцу, а поп Радосав са Милисавом у Трешњевници, под планином Тушижницом, где се утврде и спреме за одбрану, ако би за сваки случај на њих пошла сила турска.

Тек што су се они ту ушанчили, али дође им глас, да је из Видина пошао Пазванџија с големом војском. По што је стигао у Зајечар, он не хтеде ићи за устаницима, већ искупи све сељане из оближњих села, која нису устала, и од њих изабере неке те пошље у логор, да склопе побуњенике на предају, обећавајући им, да ће он све што је било предати забораву, и да ни једнога не ће ни глава заболети, јер зна да су они по туђем наговору устали на цара.

Ово његово посланство имало је успеха. Народ, не добивши оне помоћи из Шумадије, којој се у први мах надао, а знајући силу Пазванџијину поплаши се, и једног јутра остану вође без војске — једва с неколико људи. Барјактаровић видећи то, врати се од куда је и дошао.

Тако је испало први покрет у Црној Реци 1805-те године. —

По што су се устаници умирили, Пазванџија се чинио свему невешт као да ништа није ни било, вратив се с вој-

ском у Видин. Чим је стигао, позове вође устаничке: попа Радосава и Милисава да се и они поврате својим кућама, обећавајући им, да им не ће ништа чинити. Поп Радосав склони се на предају, а Милисав са својом браћом и породичом и још многим другим, који нису могли веровати речима Пазванџијиним оду у Ресаву, где су остали дуже време.

У Црној Реци, било је у први мах после овог устанка све мирно и благодарно Пазванџији, што се показао према њима великодушан. Једини Милисав са још неким људима из Црне Реке, који га нису хтели оставити, наставио је и даље војну с Турцима.

Бавећи се кратко време у Ресави, добије поруку Милисав од Ресавца, који се тада налазио у Сењу, да му одмах предстане. Дошав у Сењ, застане ту са Ресавцем: Петра Добрњца, Илију Стошића, омољског војводу, и Барјактаровића Илију. Ресавец нареди Милисаву од стране Карађорђевог, да узме заставу и да се са 80 људи врати поново у Црну Реку. На поласку одвоји му Добрњац од своје војске 50, а Барјактаровић 100 људи тако, да је са својима што је још имао уза се, одвео преко 300 људи на Поникве, изнад Кривог Вира, где се по наредби Ресавчевој утврди. За кратко време прикупи он из Црне Реке још 200 људи, и по упутствима, која је добивао од Ресавца, настави даљу радњу и то у први мах само на утврђивању обранбених положаја.

Његов долазак на Поникве, имао је у неколико резултата. У Црној Реци, као и у целом тимочком крају, на једаред поникосе на више места чете хајдучке, које су велике неприлике чиниле Турцима. Устанак је, као што се по томе види, тек привидно био угушен у Црној Реци, док нису искрсле биле повољније прилике.

На Пониквама је остао Милисав до Иљина дна, очекујући наредбу куда и на коју страну да се крене. Место да

продире даље у напред, добије доцније налог од Ресавца, да остави нешто људи у шанцу, а он са осталима да сиђе у поље Иванковачко. Том приликом јавио му је и то, како је чуо, да је из Ниша пошао с големом војском Хаџис паша, те с тога је, вели, потребно, да се нађу сви на окупу. Милисав остави место себе у шанцу неког Косту, буљугбашу, а он оде и придружи се Ресавчевој војсци.

Прича се, да је Хаџис паша по што је стигао у Парашин, послао одатле најпре неког Сали Агу, бањског ајана, да склони народ и војводе на предају. Војводе не хтедохе са њим водити никаквих преговора, већ га упутише самом Карађорђу, који се налазио преко Мораве под Ђиљем. Сали Ага, није пристао да прелази Мораву, но запита војводе, да ли би они пристали, да бар пропусте царску војску за Београд. Тада му Ресавец одговори, да не може ни то бити, јер је народ у Ресави тако осиромашео, да нема ни себе исхранити, а камо ли дочекати толику цареву војску. Боље је, вели, свакојако, да идете преко Јагодине у Београд. Сали ага, онда рече љутито на поласку, да ће зло бити за народ и да га сутра дан рано чекају. Ресавец опет онако у шали одговори му: па заповедај на ракију, ако бог да, частићу вас све лепо.

Даље појединости Иванковачке битке нисмо ради овде износити, јер се то не би слагало са програмом нашег чланка. Ми смо тек нешто мимогред рекли о тој битци, у колико је ту у неколико била заступљена и Црна Река под Милисавом и познатим попом Радосавом.

Карађорђе, после свршене битке, врати опет Милисаву на своје пређашње место.

Око Малог Божића, стигне наредба Милисаву да се придружи ресавчевој војсци, која ће предузети напад на Парашин, Ражањ и Алексинац.

Карађорђе је био послао место себе Младена, да с војводом левачким Јаковљевићем и осталима наступа у једно време ка Крушевцу; лицем на св. Јована, нареди им, да нападну Крушевац и да покушају освојити га.¹

Одмах у почетку још Параћин се предаде без боја. Ту је владао познати у том крају ајан Алибарча, који се не хтеде тући, већ капитулира под условом, да се њему и осталим Турцима дозволи отићи у Ниш. Међу тим ражањски ајан Крнча, не хтеде се предати све до последњег часа. Кад је већ видео, да се не може више бранити, он једног дана отвори капију на шанцу, па са неколико коњаника срећно побегне, а остали Турци и њихове породице остану заробљени. Приповедају, да су наши људи били толико огорчени тада, по што су изгубили велики број мртвих при јуришу, да нису штедели ни једног Турчина, који им је пао шака. Том приликом, они су задобили и силну пљачку. Шта више, поскидали су и одело с була, па их скоро рећи наге голе оправили у Бању Ђурти ајану бањском.

У Ражњу тада остану у посади само неколико њих са Ђорђем скоричким, а остала војска крене се даље и дође под Алексинац. Ту је био неки Арчин, ајан, родом из Карановца. Добрњац посла најпре Стојана Цоду, да Турчина позове на предају. Међу тим Арчин умеде својим лувастом толико да завава Добрњца, док му у томе из Ниша не стигне помоћ, те се он кришом са осталим Турцима извуче, напустивши без боја Алексинац.

По што је наша војска заузела ове три варошице, и очистила сав крај од Турака, на другој страни предаде

¹ Осем Ресавца, био је и Добрњац с војском, Стошић и Барјактаровић. Са Младеном, осем војводе Јаковљевића, били су: Јевта, кнез обрешки, Милоје, кнез из Црнче и др. А имали су наредбу, да дочекају и Главаша са Вулом из Смедеревске нахије, пре него што се крену у два разна правца.

Писац.

се и Крушевац, а после неког времена напустише сами Турци Бању и одселише се у Ниш. Да не причамо даље догађаје, који немају везе са нашом стварју, ми помињемо само толико још, да је Милисав, из Црне Реке, добио после пада Алексинца наредбу, да са Ресавцем брани наступање турске војске од Видина. У Бањи, на предлог Милисављев, који је познавао све одличније људе у том крају, буду постављени за старешине народне: Милојко, из Блендије, познати хајдук у том крају и Иван, из Мужинаца, као трговац и уважена личност. Они су добили задатак, да крстаре на све стране, како не би од куда Турци упали из ненада, као што је бивало прилика доцније.

Та зима још прошла је на миру у Црној Реци. Милисав се био утврдио на Горњој Пољаници, више Кривог Вира, где му је дошао с пролећа у помоћ и Ресавац с војском. Док су они ту седели, не радећи скоро ништа, на један мах стиже глас од Петра Добрњца, који је био командант на линији Ђуприја — Алексинац, да ће на њих ударити скадарски везир Ибрахим, но да се нађу прибрани и спремни да дочекају Турке. Петар је тада становао у манастиру св. Романа, а са њим је био и Миленко Стојковић, војвода, са својом војском. Милисав се крене са Ресавцем пут Делиграда, а место себе остави у шанцу неког Ранчу, буљугбашу. Том приликом буде одређен Милисав са својим људима, да брани пролаз Тркању, на путу Делиград-Бања, да не би им Турци с леђа од Видина и Гургусовца зашли.

Но Ибрахим паша овога пута не удари, те тако се војводе растуре опет на своја пређашња места. После кратког времена, добије извештај Ресавац, који се тада налазио на Пољаници, да се кренуо из Видина Пазванџија са великом силом и да се упутио управо к Бањи. Пазванџија, као што причају, не хтеде мучки ударати, већ посла најпре једног човека, да извести Ресавца о његовом проди-

рању, и да му јави исто тако, да ће се улогорити према Бањи, код Цивцибара. Он је био опијен славом, и толико се уздао у своју коњицу, коју је водио, да није налазио за вредно да вуче са собом топове против раје, јер се извесно надао победи. Ресавац, добивши поруку Пазванџијину, извести о томе Добриња и Миленка, те тако, по што су се претходно споразумели, он са Милисавом удари с једне, а Добрињац и Миленко с Пауљем, из Пожаревачке нахије с друге стране, и до ноге потуку Пазванџију на Цивцибару, да се једва са остатком своје војске могао вратити у Видин.

Није много прешло, а чуло се, да је Пазванџија преминуо у Видину. Кажу, да је у повратку добио пришт на руци, који му је и смрт проузроковао.¹ Њега заступи Мула паша, његов писар, кога Султан признаде за везира видинског као и Пазванџију.

Не ће бити без интереса, да поменемо овде по причању сувременика и знатније личности од Турака у Пазванџијиној војсци, који су учествовали у боју на Цивцибару, а ти су: Пореч Алија, Рушен, ајан пиротски, Јусуф Ага, зликовац берковачки, Ђенџ-Ага, из Ловче и Ђор Солиман прноречки. Они су свега 3000 људи имали у овом походу.

У боју на Цивцибару, Срби су задобили велики плен: доста барута, оружја, коња, одеда па и новаца. А што је још од већег значаја било, дух у војсци јако се беше подигао од то доба.

После боја на Цивцибару, крене се из Ниша Ибрахим паша с големом силом. Милисав се налазио тада на Тркањи са задатком, да брани клисуру и пролаз Турцима с те стра-

---

¹ Међу тим, ми смо слушали и то, да се отровао, јер је предвиђао, да се не може од Руса одбранити. Његову жену, узео је Мула паша, који се у свему угледао на свог претходника, и ако није био иста величина.

Писац.

не. Добрњац и Ресавац остали су у Делиграду да подижу утврђења и да се спремају за отпор. Миленко са нешто одабраније војске, изиђе у сусрет Турцима према Нишу, а неке његове чете допру, како причају, до близу Беле Цаланке. Ну он се тамо није могао на тој страни одржати; јер су Турци били надмоћнији и за то напоран врати се у Делиград.

Српска војска, стајала је у први мах врло критично. Турци се користили приликом, те заузеше Бању, где се утврдише и отуда почеше грозити нападом. Хајдучке чете Срба чак до Грамаде и Пандирала множише се из дана у дан и сузбијаху Турке, башибозуке, који су полазили од Ниша, да пљачкају села у том крају.

У сред највећег очајања, које је наступило било у српској војсци, стиже глас, да Карађорђе с војском долази. Та вест јако одушеви војску. Једно то, што су морали и Турци дознати, а друго што се деси, те им гром запали барутану, Турци и не дочекаше Карађорђа, већ се вратише од куда су дошли.

Око поклада божићних, дође наредба Милисаву, да остави место себе заступника у шанцу, а он са попом Радосавом, да оде Ресавцу, с киме ће на позив Карађорђев отићи у Тополу. Милисав остави Косту буљугбашу, из Илина, и Тому, другог буљугбашу из Мирова, да чувају шанац. Карађорђе је тада славио, и позвао све војводе и знатније људе из целе земље на славу а уједно и на договор о рату, који се има поставити с Турцима. После славе би углављено међу војводама, да нападну а Београд, и том приликом начинише и распоред, како ће извршити овај напад. Тада је, причају, Карађорђе обећао, да ће сазидати преву, ако му испадне за руком да освоји Београд.

Милисав, који је учествовао при освајању Београда заједно са попом Радосавом, буде одређен, да прати Су-

лејман пашу и његове крџалије Турке, којима је било допуштено, да могу кроз Србију проћи и отићи у Ниш. Некако код Пашине чесме, близу Београда, заваде се наши војници с Турцима, и тако дође до боја, којом приликом већи део Турака плати главом, а међу њима и Сулејман Паша. Неки од крџалија пробију се и стигну срећно до Багрдана, где се затворе у једну кућу, и ту сви изгину. Том приликом, Срби, који су гонили Турке, заплене доста ствари, и поклоне Милисаву једне ситне сребрне токе, на којима су висиле кићанке са једном амај-лијом, коју је он носио с токама све до пропасти 1813-те године.

Чим је пао Београд, једног дана, пријави се Карађорђу Милисав са попом Радосавом и затраже, да им даде помоћ у људима и цебани, те да оду у Црну Реку, свој завичај и да подигну народ на Турке. Карађорђе прихвати ову мисао, даде барјак Милисаву и четири товара цебане, и нареди му, да се пријави уз пут Ресавцу и Барјактаровићу, војводама, који ће им одвојити нешто војске и потпомоћи их у предузећу. Кажу, да се тада поп Радосав на поласку замолио Карађорђу, да пошаље с њима и све оне „Бугарчиће“, које је он, Карађорђе, имао у својој војсци. Тако их је Карађорђе прозвао што су запосили бугарски у говору. „Којекуде, попо — рећи ће Карађорђе, то ће добро бити, па окренув се својој свити викну: камо Ђире, Мине, Петка, Папазоглаја и Петра Цоде; — и он је Црноречанин.“ Главаш, који се ту десио, предложи Карађорђу, да се придружи овим људима и Вељко, његов буљубаша, који је такође њихов земљак. Поп Радосав прихвати то одмах и рече Карађорђу: јест, Господару, он је наш земљак и побратим мој и Милисављев. Буде послато по Вељка, и он одмах дође и бог зна како прими се да иде.

У Манастиру Раваници буде одређено место, где ће се искупити чета, која ће да упадне у Црну Реку. Ту је стигла и помоћ од Ресавца и Барјактаровића. Одатле све преко планине Брезовице и стазама планинским, о Младенцима, приспеше они једне ноћи у Подгорац, и сутра дан рано ударише на Османбега, који је имао кулу ограђену у наоколо високим палисадом. Са њим је било још 38 Турака; они се затворише, и отпочеше одмах пуцати. Борба је трајала читав дан и Турцима се не могаше ништа у први мах учинити. Кад би пред вече, Милисав и Вељко наредише, да се палисад секирама сече, и тако продреше до куле. Тада виде Осман бег, да се не ће моћи одржати, и понуди предају. Том приликом, док су се водили преговори о предаји, Осман бег упита ће, између осталог, Милисава и попа Радосава: је ли њих послао у Црну Реку Карађорђе, или су пак сами дошли. Кад му они одговорише, да су по његовој наредби прешли у Црну Реку, онда он запита само то, да ли је когод са њима ту и од његових људи т. ј. старешина. Поп Радосав показа претом на Вељка, Карађорђевог буљугбашу. Осман бег, као и сви остали други Турци, с тим се задовољеше. Би им допуштено, да се могу иселити, и да им се у оружје не дира. Папазоглија и Стеван, Милисављев брат, са 50—60 људи, били су одређени, да спроведу Турке до села Сумраковца, одакле су могли отићи сами до Зајечара без икакве опасности.

Кад је хтео поћи Осман бег, на растанку заповеди свом сејизу, те изведе из штале три хата, од којих једног враног, арапског, поклони Милисаву, другог, кулаша (кушљу), Хајдук Вељку,¹ а једног опет поклони попу Радосаву.

---

¹ Приповедају, да је Осман бег, поклањајући коња Вељку, рекао му: а беј Хајдук Вељко, (онако, као што причају, да га је и Осман паша из милости звао) ала да ти је ово хатче, што ти га дајем; оно је за таквог јунака, као што си ти, и онда се опростио са њим. По-

Овом приликом устаници задобише доста оружја, цебане, одеда, 36 коња па и новаца што се нашло, од којих Хајдук Вељко подели нешто војницима, а остало друго оправи народној благајници.

Из Сумраковца, Осман бег пошље свој ћурак на поклон Милисаву, а из Зајечара опет коња, на коме је дојахао захвалив уједно и на племенимом поступању с њим. Онима пак, који су га допратили до Сумраковца, такође поклони по нешто, и то Стевану обе мале пушке из појаса, што је носио у самом сребру, а Папазоглији једног омаденог вранца.

При јуришу на подгорачку кулу, устаници су изгубили 12 људи, а од Турака пало је само њих тројица.

Неколико дана прошло је на миру у Црној Реци. Устаници су се ограничавали били једино на то, да придруже себи што више села. Петар Ђорђевић-Џода, са неким Ђорђеџем, буљугбашом, из Подгорца, послат је био с једном четом људи у планину. Вељко је опет са Милисавом отишао на другу страну према Зајечару. Логор пак устанички смештен је био под планином Тупижницом у Трешњевици. Одатле су поједине омање чете устаника пуштале се и у Гургусовачку и Видинску нахију,¹ и на све стране буниле народ да устане на Турке.

Међу тим Ресавац, преко Косте буљугбаше, из шанца пољаничког, поручи Вељку и Милисаву, да се примичу што

сле боја на Врбовцу, Вељко се и сам стане звати „Хајдук Вељко“, који придев остаде му доцније сталан.

¹ Као што се види из писма руског посланика Родофиникина кнезу Прозоровском, од 25 августа 1808 године, број пребеглих Бугара у Србију износио је у почетку до 4000 душа, од којих „до 800 способни носити оружје и желеју бити употребљени“ . . . . као што вели у том писму Родофиникин.

Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербія.“ од Богишића стр. 155.

ближе Зајечару, јавивши им уједно, да ће и он сам после кратког времена с војском доћи у Црну Реку, да потпомогне устанаке.

Док су се устаници за ово време спремали за даље ратовање, ставивши се у обранбено стање, Турци под предвођењем Ђор-Солимана, ајана Зајечарског, стану се опет прикупљати у селу Бојници, у видинској нахији, и после неког времена, крену се у маси неколико хиљада њих пут села Врбовца.

Вељко са осталим поглавицама налазио се тада у Ласову, кад му стиже на један мах гласник из Солиманове војске и јави му, како му је поручио Солиман, да га сутра дан чека у Ласову и да му спрема ручак. Тада је по причању скупно био Вељко око себе све главаре, и питао их редом, шта да раде и како даље да се бране.

Једни су били мишљења, да се повуку у Ласовачку планину и да ту дочекају Турке. Други су опет мислили, да ће бити боље да заузму бусију пред Леновцем и да се гобију с Турцима. Вељко, после дужег ћутања, изрази се противу обадва мишљења. „Ако се повучемо — вели — у Ласовачку планину, Турци нас могу најлакше опколити, а ми немамо шта јести у планини, и тако ћемо као нико ту страдати. Дочекаати пак Турке у заседи, у шумици пред Леновцем, — то би била очевидна пораза за једну шаку људи да се бори с Турцима. Најбоље ће бити, место што би нама Ђор Солиман дошао на ручак, да ми сада идемо њему на вечеру.“ Тако је и било. Вељко нареди одмах, да се војска спреми и крене пут села Врбовца. У исто време закаже јој, да ће истог вечера предузети јуриш на Турке, па шта Бог и срећа јуначка донесе.

Стигао је с војском у неко доба ноћи у Врбовац. Ђор Солиман, сместио се био комотно у кући неког Нешка, из истог села, и безбрижно се предао Морфеју, као и војска му, која је

пошла „да гони шумадијске хајдуке,“ — изражавајући се тако уз пут с презрењем о устаницима.

Вељко одреди најпре, где ће који од главара и на коју страну ударити, па онда заповеди претходно да се село запали са четири стране, и из ненада учини јуриш у Турке. На једној страни, како причају, чуо се из далека глас попа Радосава: давран бре Ђор Солимане, ево на те попа Радосава; на другој страни чула се вриска Вељковог кушље; на трећој страни из центра Милосављеве војске чуо се глас Папазоглаје: дур давран бре Ђор Солиман, Папазоглу ћели . . . . . Страшно је изгледало те ноћи, како смо слушали од оних, којима су причали учесници ове борбе. Наступила је, веле, само једна дивљачка дрека, дивљачко клање помешано са тужним запомагањем рањеника. Турци су били тако збуњени и поражени, да нису један за другог знали. Они се одаду бегству, куд је који знао и умео. Тек преко Тимока, код Великог Извора, једва су се прибравили и нису после тога скоро покушали, да се упусте у борбу са устаницима, које су они дотле багателисали.

Од то доба, Вељко и његова победа над Турцима, код села Врбовца, би пронесена на све стране у Тимочкој Крајини. И ако Вељко није опеван од народа у свом завичају, као што су опевани други српски јунаци у својим крајевима, ипак ће он остати у народу у светлој успомени, докле траје Србина и српског имена. Он је узор јунаштва, с којим се Црна Река поноси и држи, да му није било равна јунака у првом устанку. Њега присвајају и Кнежевчани за то, што му је мати из тог округа.¹

О њему има у народу и баснословних прича. Његов живот и његова дела у првом покрету описани су потанко, и ми

¹ Још у детињству слушали смо од старих људи, да је Вељкова мати била из села Мариновца, у округу кнежевачком. По добивеном извештају од г. Михаила Лазаревића, учитеља врбичког, то наше слушање потврдило се.

Писац.

би смо, говорећи о њему, били принуђени, да многе ствари понављамо, чиме би смо омашили задаћу самога чланка.

Вељко није никада водео, како казују, да има велику војску као друге војводе у Србији. Он је и у најкритичнијим тренуцима, као што је био случај на Бањи а доцније и на Неготину, имао мало али одабране војске, на коју је он могао с поузданошћу рачунати. Највише је из Црне Реке хвалио Врбовчане.

После ове славно добивене победе на Врбовцу, остао је у Црној Реци поп Радосав, а Вељко наставио пут ка Гургусовцу.

Више се није ни враћао у Црну Реку, већ је изабран био за кнеза над Црноречком нахијом познати Милисав Ђорђевић, из Ласова, који је до пропасти био старешина у том крају Србије.

Тежиште радње Вељкове пренаша се за неко време у Бањску и Гургусовачку нахију, откуда је он себи рекрутовао војнике, с којима је побеђивао Турке. По што је доцније био збачен с војводства у Бањи, отишао је у Пореч Миленку, а 1811 године видимо, где га поставља Карађорђе за војводу над Крајином.

Кад будемо прешли на Гургусовац и будемо говорили о догађајима и личностима из првог устанка у том крају, — онда ћемо се у неколико опет дотаћи Вељка и његове радње на тој страни. За сад ограничавамо се само толико да кажемо још о Гургусовцу и нападу на ово утврђено место, да је ту судедовао поред Вељка и Милисав са Црноречанима. Приликом једног јуриша на утврђења Гургусовца, Милисав згоди у притане непријатељско, али га не повреди јако, јер је имао на преима токе, које су га заштитиле.

После боја на Гургусовцу, Милисав доби наредбу да се врати у Црну Реку, а Вељко остаде и даље, ну не могаше за овај мах ништа учинити Турцима. Наскоро је и он оти-

шао у помоћ Миленку, кога су Турци притеснили били на Малајници.

Међу тим, докле се био бој на Гургусовцу 1807-^{те} године, дошао је био у Црну Реку и Ресавец с војском, с намером да по што по то заузме Зајечар.

Како причају, Зајечар је био са свију страна утврђен. У њему је било смештено и доста војске турске, која се храбро борила.

Ресавец нареди најпре, да се опколи ово место и да се одсече од Видина, надајући се, да ће се Турци морати склопити на предају. Пушкарање је трајало неколико дана; али се Турци држе и не помишљају на предају, при свим коликим губитцима, које су претрпели нарочито од наше артиљерије. На послетку се Ресавцу досади чекање, и заповеди да се предузме јуриш на предњи турски шанец. Једног вечера, ударе наши са свију страна, допру до саме капије на шанцу, и стану је обијати; али буду принуђени вратити се натраг претрпевши велики број губитака.¹

После неколико дана, Карађорђе нареди Ресавцу, да нанусти опсаду Зајечара, и да са својом и црноречком војском похита у помоћ Миленку, кога су Турци били притеснили у Малајници. Један део црноречке војске остане у шанчевима Пољаничким и Трепњевичким под командом Ранче и Косте, буљугбаша, и та је војска имала задатак, да брани села од упада појединих турских чета башибозука. С Црноречанима је отишао био и Милисав.

Битка на Малајници долази у ред најзнатнијих из доба

---

¹ Прича се, да се у овој борби особито одликовао неки Гмитар, о коме кажу, да је био ролом из Босне. С неколико људи одважи се и провуче се до саме капије на турском шанцу. Кад је већ стао обијати секиром врата од шанца, случајно ђуле из нашег топа погоди га, и он ту на месту погине. Наши га војници изнесу одатле и достојно сахране у звезданском гробљу.

првог устанка.¹ Ту је први пут пружена српском народу братска помоћ Руса, што је народ охрабрило, јер је видео да се за његову слободу интересује једна по крви сродна и моћна словенска држава. И ако је та помоћ била незнатна, она је ојачала морал у српској војсци и допринела, да се српски народ са већом енергијом и пожртвовањем на живот и смрт борио са вековним непријатељем, чија је сила изгледала за њих непостижна.

После битке на Малајници, Миленко настави с војском пут Брзе Паланке и Кладова, а Карађорђе, који је такође био на Малајници, упути се уз Тимок к Зајечару. На путу добије извештај, да су Турци напустили без боја Зајечар и повукли се у Видин.

У Зајечару Карађорђе заведе управу као и у Неготину што је учинио. Пред сакупљеним народом, потврди Милисава Ђорђевића за кнеза над црноморском нахијом, а за доглавнике његове наименује му: попа Радосава, Петра Ђорђевића-Цоду и Папазоглају. Они су сви били њему потчињени.

С предаском руске војске види се, да су Турци јако клонули били духом. Тек што је Карађорђе био посео Зајечар, стигне му глас, да су Турци напустили без боја Гургусовац и Бању, тако да у целом том крају нема више ни једног Турчина. Карађорђе удари на Гургусовац, и ту заведе управу као и у Црној Реци. Кад је дошао у Бању, постави тамо

¹ Између других примера, који говоре у прилог издржљивости наше војске у оно време, бележимо само један, из кога се види, у каквом се очајном стању налазила наша војска на Малајници. Опкољени од свију страна много надмоћнијом непријатељском војском, без хране, без икаквих тако рећи потреба остављени сами себи, пре су волели да изгину, него ли да се предаду Турцима у руке. Последњих дана, трпели су у толикој мери глад, да су се војници са опасношћу живота провлачили ноћу између турских стража, и по мало шенице из поља доносили, којом су се захрањивали. Ако је могао сваки војник по једну шаку ове хране дневно добити, и то је било много.

Хајдук-Вељка за војводу над бањском нахијом и врати се по том натраг у Тополу.

1809^{-те} године, Хајдук Вељко пође да освоји Белиграчик, важно стратегијско место за операције према Видину и Пироту. Са њим је било нешто Кнежевачке, Црно-речке и Бањске војске, осем бећара. Ту је био и Милисав, кнез црноречки. Изгледа нам по свему што смо имали прилике чути, да је овај поход, мимо одобрење карађорђево и Сената предузет. Белиграчик био је тако утврђен, да му је тешко било прићи. Требало је више времена, више смотрености и издржљивости да се заузме. Међу тим Вељко држао је, да ће једним јуришем заузети исто место и упусти се несмотрено у борбу. Приповедају, да му је један мештанин, који је добро познавао утврђења ове варошице, дошао и понудио се, да га проведе кришом до једног места, које је било незаштићено, одакле би најлакше могао заузети град. Ну он не хтеде примити понуђену услугу већ нареди јуриш. Наши су војници истина показали изванредну храброст, али су ипак сузбијени били с големим губитцима.¹

¹ Један анонимни писец из тога доба, по свој прилици виши аустријски официр, говорећи о заузећу Белиграчика и Хајдук-Вељку, вели на једном месту, како је посада нишка на један дан пре битке под Нишем испратила своје породице и своју покретност пуг Беле Паланке. Хајдук Вељко дознавши то, нападне Турке у једном теснацу код Беле Паланке, исече пратњу, зароби буле и сву кољку покретност, па онда и једно и друго подели међу своје војнике. Одатле се појави с 2000 људи пред Нишем, и на путу заплени велики број стоке, што је припадала команданту Емир-Аги наши. Дошав натраг у главни стан српски, који је био у Провалији, сутра дан са 8000 људи преко Ђибрице удари на Белиграчик, у коме је био 400 Турака посаде. Чим је стигао, вели, позове Турке да му се предаду, а кад они то одбише, он јуриша на град, заузме га и поруши, а посаду, која се упорно бранила, сву исече. Oest. milit. Zeitsch. IV св. стр. 144 и 145 од 1821 г.

Г. Мишковић, у „Отаџбини“ за 1875 г., вели на једном месту, да је Хајдук Вељко 1809^{-те} г., по повратку из логора каменичког, са 500 људи ударио на Турке код Мустај-пашине Паланке (Беле Па-

Међу осталим другим борцима, који су пали при овом јуришу, споменућемо једног и то Петка бимбашу, из села Заграђе, чије кости и данас бораве у Белиграчику. Не сумњамо, да се не ће и данас познавати траг на вратима градским, која је Петко покушавао секиром да пробије, и у том погођен од танета непријатељског, пао на месту мртав.

Од 1807-^{ме} године па све до злокобне битке на Каменици, Црна Река била је на миру. Војска њена имала је једини задатак, да прати покрете виђинске војске и да се отуда брани.

Кад су Турци 1809-те године провалили били дубоко у Србију, народ у Црној Реци био је иселио своје породице, а војска, по наредби Младеновој, повлачила се је к Морави. У том повлачењу, добије Кнез Милисав задатак, да се утврди на левој обали Мораве, између села Ацибеговца и Марковца, јер је била бојазан да не пређу Турци Мораву. Ту су остали Црноречаци, док се год Турци нису повукли из Србије. За тим се врате и заузму опет своје старе положаје у Црној Реци, па после кад је и руска војска стигла, учествовали су при освајању Бање, којом приликом њен вођ Милисав, рани се у ногу.

ланке) и разбио их, па одатле отишао даље и Белиграчик освојио (?). Колико ми опет знамо, Хајдук Вељко, из логора каменичког, отишао је на Белиграчик и ту имао бој са Турцима. Град није могао узети, већ само варошицу и у њој исекао све Турке, који су се ту затекли. Тако причају они, који су били учесници ове борбе. Према Пироту, наша је војска допрла била у првом устанку само до Јаловик Извора и вратила се по причању, кад је у борби код Јаловик Извора једини топ, који је носила, заглављен и онеспособљен био. Поједине хајдучке чете, продирале су чак до Пирота и Витоша.

¹ Више ради курioзитета, доносимо овде писмо руског ђенерала Цукатова, датирано 10 Јуна 1810-те године, којим јавља Милисаву свој долазак у Црну Реку. Интересно је то писмо по томе, што су Руси држали у оно време, да у Црној Реци живе искључиво Бугари, те с тога ваљда и руски ђенерал пише Милисаву на бугарском језику.

КОМАНДАНТУ ЦРНОРЕЧКОМУ КНЕЗУ МИЛИСАВУ.

Ние-щемъ да додемъ въ ваша та земля, и щем да влеземъ въ вашето поле и въ вашите Кащи, и демъ нещемъ нищо да се загуби од

После битке на Бањи, Хајдук Вељко, нешто својим непремишљеним поступцима, а још више интригама појединих властољубаца и удворица војводе Младена и Карађорђа, уз припомоћ руског посланика, који је становао у Београду и на захтев главног коминданта руске војске у Влашкој, буде збачен са управе над Бањском нахијом и позват на суд у Београд. Но он не хтеде ићи на позив, већ оде у Пореч Миленку и тамо је живео без икаква определења, радећи на томе, да се истиспе уплив Младенов, који је толико зада починао и довео земљу до пропасти.¹

вашего блага, Защо страшное Повеленіе на сичката войска от Гу-
лемитъ-Генералъ на Ферт-маршадетъ да се нишо незагуби од ва-
шего блага, и нишемъ сичко да купимъ за наши пари, илемъ да
знаете щемъ да влезимъ во вашата земля.

У Логору 10. Юнія 1810 лето.

Генерал-маіоръ и
Кавалеръ

(М. П.) *Грофъ Цукатовъ.*

¹ Руски кнез Прозоровски, писмом своји од 31 Августа 1808-го године, на основу доставе посланика Родофинкина и ваљда још неких лич-
них непријатеља Хајдук Вељкових, пише једном приликом Карађорђу,
између осталог и ово: къ безмѣрному однако удивленію моему по-
лучилъ я нинѣ донесеніе Константина Константиновича, что вое-
вода Вељко не только не подверженъ какому-либо наказанію, но
отпущенъ спокойно къ прежнему его мѣсту, и что онъ не преставалъ
дѣлать подобныя прежнимъ грабежи.

Таковыя дерзкіе и неопозволительныя поступки, долженствующіе нав-
лечь на Сербовъ неминуемое бѣдствіе, никоимъ образомъ терпимы
быть не могутъ, тѣмъ болѣе, что естъли Государь Императоръ со-
изволить усмотрѣть, что народъ сербскій и частіиye начальники не
будутъ соответствовать общаніямъ даннымъ отъ его Императорскаго
Величества портѣ оттоманской и не стануть слѣдовать даваемымъ
имъ наставленіямъ, тогда навлекутъ на себя гнѣвъ Все милостивѣй-
шаго Государя, щедрого ихъ покровителя . . . . .

Разбор сочиненія стр. 146 и 147.

У даљем писању, Прозоровски тражи по што по то, да се Вељко
збаци са управе и да се преда суду за толике кривице, које је он
починио. На његово место захтева, да се други постави за војводу.
Карађорђе се донекле устезао да задовољи главног командујућег
руске војске у Влашкој и најзад постави на место Вељково кнеза

На његово место буде постављен кнез Милисав за старешину над Бањском, Сврлишком, Црноречком и Пиротском нахијом, под којом су се разумевала два среза у данашњем књажевачком округу: Тимочки и Заглавски.¹

Милисава из Црне Реке, као што се види из писма, које ми у копији на свом месту прилажемо.

¹ СВИДѢТЕЛСТВО и ПОЛНОМОЩІЕ КНЕЗУ МИЛИСАВУ ЦРНОРЕЧКОМУ. — Које по заповести нашој да има заповедати и сваку заповестъ народу издавати, на проче Старешине одъ Нахиѣ Бањске, Сврличке, Црноречке и Пиротске, на које препоручуемъ свимъ кнезовима Кметовима и Народу малимъ и впликимъ и являмъ вама свима, како я есамъ дошао у Нахию Параћинску и тамо по краини да сваку нужду извидимъ, тако я есамъ разумео да е вама велика нужда и тегоба и зулум одъ Велка које онъ и Аѣія свако безаконѣ и неправду преко наше заповести преступили есу, зато я сада Велки есамъ к' мене призвао у Београдъ и онъ вама выше неће заповедати нити зулумъ чинити него ето шалѣмъ садъ опетъ међу васъ за најглавнѣга Старешину Кнеза Милисаву Црноречкога, и проче ваше Старешине које су и были и они ће вама све устмено показати сваку заповестъ и вы нѣи да имате слушати, вы се садъ есте принуждили у турске руке, али вы тамо уређуйте са Турцима и поданство подайте нѣима за време, а на продеће како вы дође заповестъ сви будите готови на Турке с'нама заедно ударити, али помоћи оћемо имати одъ други кралѣвина, немойте сумѣнѣ имати на летошнѣ шое было које смо летосъ ми продати и оневерени были, а садъ есмо се научили да насъ нико презирати неможе, а послали смо за войску Московску да дође, које се надамо сваки данъ да ће доћи како време лепше буде, и то бы препоручуемъ: Злочинца и убица свако Село да има уватити и Старешини у руке предати, такођеръ и девойку кои отме на силу да га уватите и старешини у руке де предате, и Пошъ кои бы се усудио девойку отету венчати, тај оће се смртномъ кашигомъ кашиговати и священства оће лишентъ быти. Само имамъ вама најкраће казати, ове ваше Старешине да слушате шо вы заповедаю, а вы с' Турцима до времена слажите се до пролећа, пакъ оданде ћемо гледати да насъ выше немогу смущавати. Сотимъ остаю васъ поздравляюћи и како ово мое писмо примите и ову заповестъ послушайте шо ће вы ови кнезови казати и таки пошлите ми еднога кмета или два да вама јоштъ за коєца устмено покажемъ.

У Тополи

Октомбри 28-го 1809 год.

(М. П.) *Кара-Ђорђе Петровић*

В. П. Н. С.

15*

Пошто су Турци оставили Србију, с предаском руске војске преко Дунава, у Црној Реци је било иза тога мирно све до пропасти 1813-те године.

Карађорђе, после злокобне битке на Каменици, предузима реорганизацију Управе земаљске и том приликом поставља у земљи више нових војвода, често и таквих, који нису стекли никаквих заслуга за земљу.

У Црној Реци, био је до 1811-те године старешина или кнез од целе нахије, а за неко време и Бањске и Пиротске, Милисав Ђорђевић, о коме смо имали досада прилике често да говоримо. Њему су били потчињени сви остали главари на том крају, па и Петар Ђорђевић Цода, донније вражогрначки војвода.¹

П р и м ѣ ч а њ е :

Адреса овако гласи: „Ово надлежи то свемъ народу кметовима кнезовима малимъ и великимъ у нахию Црноречку и Банску Пиротску и Сврличку испрочитаніе.“

1 СЕРБСКОМУ ВОЈВОДИ Г. МИЛИСАВУ ЦРНОРЕЧКОМУ.

Труди ваши за отечество поднети и истинная храбрость ваша противъ непріятеля, на различными мѣстами показаная, обратило е наше вниманіе на васъ, знакъ вашего отличія и вознагражденія подтверждаемо пасъ Комендантомъ Црнорѣчкимъ, и отъ ниже именовати Села, слѣдующимъ образомъ.

1. Вамъ власти даємо, съ Кнежиномъ Ценноречкомъ управляти, и нѣомъ полно заповѣдати, што вамъ се препише, а общество коє ће бити подъ вашомъ властію, не угнѣтавати.

2. Вы да будете полны исполнители воли Правительствующа Совѣта Народна и воли моеи,

3. У дѣломъ военнымъ отъ садъ убудуще, заповѣсти, наставленія и тербованія, примаѣте ихъ изъ Правительствующа Совѣта, отъ Господина воевога Попечителя, Г. Младена Миловановића, и у таковымъ што вамъ потребно буде, отъ нѣга ищите.

4. У дѣломъ внутреннимъ ваше Кнежине, што годъ быва и треба да явите у Правительствующи Совѣтъ Господину Попечителю Якову Ненадовићу внутреннихъ дѣл, 'отъ коего у таковомъ примаѣте те Навищеніе

5. В'прочемъ кромѣ нашей, подъ никого власти неподпаде, касателно кнежине Нахиі Црноречке, слѣдує вамъ знати у будуще кому се имате покоравати.

6. У време воєваня одъ коєго командующаго послушаніе покорностъ, ваше преписана ће бити святѣйше да заповести, онаго исполнявате, ибо свакій таковъй командующъ, быће одъ насъ наименованъ избранъ, утѣрены мы, да вы съ нашимъ признаностию, кою вамъ показуемо бы ће те задовольни, усугубите труде ваше у дѣламъ касающимъ ся благополучія, Народа, и за показати себе достойнымъ у будуще сега уваженія при Народнѣмъ собраніемъ.

У Београду

11. Января 1811. год.

Верховный вожда Народа Сербскогъ

(М. П.)   *Георгій Петровичъ*

(М. П.)   *Правит. Совѣтъ Сербскій.*

Назначеніе Села Кнеза Милисава коя су подъ командомъ нѣговомъ.
1. Криви-виръ, 2. Луково, 3. Мирowo, 4. Ябланица, 2. Мали-Изворъ, 6. Илена, 7. Дубруевацъ, 8. Болѣвацъ, 9. Валя-Конъ, 10. Добро-полъ, 11. Бачевица, 12. Ласово, 13. Врбовацъ, 14. Планиница, 15. Осниће, 16. Подгорацъ, 17. Сумраковацъ, 18. Лубница, 19. Леновиц, 20. Лесковацъ, 21. Грлиште, 22. Грляни.

Стим ѣшъ Седмимъ комендирати и рачуне отъ свашта давати а у договору быѣшъ съ Петромъ Джодомъ, и свагда ће вамъ едне заповести долазити, а по наособо како за воєну тако и за проче. И у договору са свимъ кметовима отъ Нахіе да изберете два кмета за судіе у Магистратъ, Баньи, и наредите две Мезулане, една у Валя кони а друга у Вражогрнци, у коіой ће те имати, и по 4 коня, и по 3 мезуладжіе и момкомъ хайдуку, и Рана да у едашпуть уредите што ће имъ за годину требати, како вы заправо съ кметовима наѣдете' Вы войводе да уредите у свакому Селу Кнеза Сеоскогъ кои ће са Селомъ оградити кошеве и амбаре за десетке и вамъ рачуне давати, вы старешине да се немешате у духовническе и священническе чине комъ имаде Митрополотъ да суди. вы Старешине гди се кои на судъ позовете, да одма оному отидете, а за млађе што кои где учини, похара, илити кога убіе, сваки да га имате уватити, и суду, да га предате, коєму Магистратъ пресудити неможе они ће онакове предати у Совѣтъ. А особито за свашто да являте како мене тако и Совѣту, како за зло тако и за добро. Зависть и противность межу вами да nebude, ако бы се таково гди нашло да би се кои едаиъ другому противію, да ће морати на отвѣтъ доћи, и за свашто отъ Совѣта наставленіе да ищите, и да познасте да во нъ верховна власть. Заклетве оне, коє су быле у Собору кои преступи хоће бити лишень Старешинства. А што се кому опредѣли, да са онимъ буде задоволянъ, у овомъ пункту вамъ описуемъ потребная ствари и наставленія, от коєга ће те шта тражити; то естъ отъ Совѣта, коє су сада Членови раздѣлени по наособъ у дѣлима.

1. Господинъ Младенъ Миловановиѣъ Попечитель воєнихъ дѣл', што

за войску потребуе, джебине, олова, барута; топова, ђулета, фишека, и проче воене муниције отъ онога да тражите.

2. Господинъ Милепо Стойковичъ Попечитель Иностраннихъ дѣлъ. т. е. ако бы какавъ човекъ, изъ друге землѣ прешао къ намъ. и што тражіо, таки да такова човека пошлѣте къ нѣму.

3. Господинъ Доситей Обрадовичъ Попечитель Просвѣщенія Пароднѣга, онѣ знати Просвѣщенія издавати, кои за Просвѣщеніе есте одъ онога ће тражити.

4. Господинъ Яковъ Ненадовичъ Попечитель внутреннихъ дѣлъ, отъ нѣга ћете просити внутреня дѣла, он ѣ вамъ Наставленія давати,

5. Господинъ Петаръ Теодоровичъ онѣ есте велики Судія вилаетски, кое ѣ те за таково отъ нѣга наставленія искати, кои скривл како ѣ га каштиговати.

6. Господинъ Кнезь Сима Марковичъ Попечитель кассе Народнѣ, кое Наставленіе отъ Нѣга тражите.

Будући да ѣ се сви приходи обрнути, у кассу Народню, и онда ѣ се искати потребная изатобджіе плату, и проч. за садержанѣ. Ови преименованы 6. члена Совѣта биће сви уедноме согласію. Друго отъ Нахіе да пошлѣте 10. тобджія, и 5. тобошара, на науку у Београдъ, сваки отъ свое кнежине главе да препише право и како препишете таки намъ на званѣ да дате; — за муниције Свака 3. Месеца рачунъ у Совѣтъ шалите, колико есте примили, похарчили и шта још ѣмаде.

У Београду

11. Јануара 1811. год.

Верховный вождь Народа

(М. П.)

Георгій Петровичъ

(М. П.) Правительств. Совѣтъ Сербскій.

БЛАГОРОДНЫЙ Г. КНЕЖЕ МИЛИСАВЕ ЦЕРНОРЕЧКІЙ,

ЗДРАВСТВУЙТЕ!

Јавлямо вама, како вамъ шалѣмо писмо и Диплому, потверђено съ печатомъ нашимъ и Совѣтскимъ, кою изволите примити и по истой владати се.

Ми смо у договору са Старешинама и са Совѣтомъ за нужно пашили, да се никако одержати неможемо, ако што сада непорежемо, тако порезасмо на сву Нахію Црноречку 4.000 гроша, и то да имате овај порезъ покунити. одъ Старосѣдіонаца, а отъ оны бежана кои су отъ преко Тимока прешли, да отъ нѣи ништ' неузимате, тако и за Мезулане имаѣте трошакъ конѣ и плата Мезулджіама, уто исто можете порезати, да се уедно пореже: Тако како ово мое писмо примите и разумете, одъ истога часа саставите се са Петромъ Джодомъ, призовите кметове одъ Нахіе и све списшите сваки отъ свое кнежине, колико ѣ глава изаѣи, и по главама и за мезулане порежите

и порезъ от' то што скоріе наивыше до 20 дана да донесете сваки от' свое кнежевине у Совѣтъ и то ће те явити, да московима и войски нѣовой Рану купуемо.

За тобжѣ и тобшаре наредите, и како време лепо буде а ви њи пошљите на науку у Београдъ, и тај нови порезъ како скупите еднакъ у Совѣтъ пошљите, остаемъ васъ поздрављаюћи.

У Београду

16. Јануара 1811.

Врховный вождь Народа Сербскогоъ

Георгій Петровичъ.

От' вѣрховнаго вождя и правительствующа совѣта народнаго.

Благородному Господару коменданту Кнезу Милисаву Црнобречкому.

НАСТАВЛЕНІЕ.

По собранію нашемъ прошлаго года у Январію Месецу у издатимъ вамъ Дипломама назначено е све оно, што сте њи као Служитељ Народный, у исполненію службе ваше дужни чинити. То исто и садъ вамъ предписуемо и управляемо васъ на исте Дипломе, да се у свему вообще по њима владате. Къ тому вамъ назначуемо слѣдующа:

1. Све оно, што вамъ се отъ насъ и Правительствующа Совѣта наложѣ касателно службе общенароднѣ, како ти порезъ, говеда, и све што се занште, да имате точно и на време без свакогъ отлаганя по-саати, иначе ћете одговарати за непослушаніе таково, воє ће се приписати вашој немарности за службу народню, и примите по обстоятельствомъ пристойну казнѣ. —

2. Како и свагда што смо вамъ препоручивали тако и садъ вамъ твердо налажемо съ Магистратомъ вашимъ у добромъ поразумію да будете, позната су и назначена вамъ дѣла службе ваше, слѣдователно у Судейске послове неймате се мешати, но напротивъ тога надлежи вамъ у свако време Магистрату сваку рукопомоћ чинити и кривце коє овај занште предати.

Равно и Магистрату се налаже у воєна дѣла да се не мешаю нити войводама у томе сметаю, но по пропису своему да се владаю. Свакому члену Магистратскому одређена е годишня плата по 400. гроша, Писару по 360. ове новце и трошакъ на Мензулане разрезаће те на виласт' и с' прочимъ порезомъ да ће те у кассу Народню, одкуда ће се свакому издавати. Рану пакъ по 500 ока жита и едно говече свакому даће те одъ десетка, и то точно до издате да се нетуже. Момци Магистратскій, да примаю на данъ поєдну оку леба одъ десетка, куће нѣове да су слободне одъ кулука и десетка.

3. Десетке дѣм одвоите у свакомъ Селу по особ' и одъ тога рачунъ да издате.

4. Све што се у вашој Нахій догађа дужни сте што скоріе объявити.

5. Порезъ на ову годину палажемо на Кнежину вашу 5000. гроша;

е' тому уредите Мензулане као и прошасте године, и оно што е на Магистратъ одређено разрежите.

6 За воена преступленія дозвољавамо вамъ каштиговати кривца соразмѣрно преступленію с' штаповима, а бегунца изъ войске и онога кои на позиваніе на войску непође, можете каштиговати съ шибомъ но најдалѣ крозъ 300. момака три путъ проћи; капетанъ пакъ може са согласіемъ вашимъ кривца военогъ каштиговати съ 25. штапа, выше не.

7. От' капетана ваши когъ непослушна и неспособна у служби на-ћете дужни сте га објавити нама и у совѣтъ Народный са описаномъ нѣговожъ кривцомъ на когъ место представите нашему одобренію другогъ, когъ ће мо мы и Совѣтъ Народный, ако благорасудимо потвердити.

8. Чебане колико се сада кодъ васъ находи да јвите; никому до времена кадъ се на битку пође да недасте; пушке кои напразно меће, да каштигуєте съ 25. штапа и апсомъ.

9. Закавати имате у вашој Нахіи и особито на то мотрити да кои девојку удае неузнила выше одъ 12. Гроша за ню, што е уречено, выше кои бы узео изгуби ће све и то ће припасти у кассу Народну, а онаи ће бити каштигованъ.

10. Проче Налогѣ кои буду јвићемо своимъ временомъ.

11. Ово писмо налажемо вамъ објавити и Магистрату Наіе Црноречке, да члени онога знаду противъ васъ пристойно обходити се. Закључително и повторително вамъ налажемо употребити сво стараніе ваше за извершити возложено на васъ. — Точно извершиваніе заповести принеће вамъ одъ насъ честь и награжденіе, а наимаиъ небреженіе и непослушаніе узроковаће вамъ безчестіе и примиће те по обстоятелствама соразмѣрну казн'. —

У Београду

11. Јануара 1812. год.

Врховнии Вождъ Народни

(М. П.)

Георгіе II тровичъ

У Правителствующемъ Совѣту

(М. П.) *Младенъ Миловановичъ*. с. р.

Вредно ће бити да кажемо што о Милицаву, овом знаменитом човеку, који је у своме крају познат исто толико колико и Хајдук Вељко; који је својим држањем, својим самопрегоревањем, својом разборитошћу и храброшћу потпуно оправдао поверење Карађорђево, поставивши га кнезом или старешином над целом нахијом, а доцније 1811-те

године, као што се види из деловодног протокола Карађорђевог стр. 101 Бр. 1157 и за војводу, добивши задатак, да брани утврђења у Црној Реци и Бањи.

Милисав је рођен у селу Сушици, испод Малог Јастрепца, на Савин дан, од прилике 1762-ге године. Отац му се доселио из вучитрнске нахије, из малог Колашина, а био је од племена неког Николе Маријића, оборкнеза, из села Белог поља. Било му је име Ђорђе, а жени Велика.

Још као мали остао је Милисав без оца. Мати му се после неког времена преуда за другог човека и одсели у Гредетин (село у Моравском срезу округа алексиначког) и тамо и њега са још троје ситне деце одведе.

После неколико година, очух његов од зулума турског побегне с породицом у село Ласово, у Црној Реци. Ту је Милисав неко време служио, и по што је био вредан и бистар, научи више самоучки качарски занат, па се затим ода и стално томе послу. Доцније, кад је стао на снагу, ожени се кћерју једног домаћина из истог места, који је био од најимућнијих људи у томе крају и онда отпоче трговати. За кратко време, Милисав се заима добро и изиђе на глас у Црној Реци.

Трговао је, као што причају, са Видином, Нишем и Београдом пре устанка, и још у то доба био је виђена личност у свом крају.

Био је најпре кнез у селу, а 1805-те године, као што смо имали већ прилике да кажемо, постави га Пазванција и за оборкнеза над целом нахијом.

Међу тим, он је вазда претпостављао опште интересе својим личним, и поред свега одликовања и уважања, које је уживао код Пазванције и Турака, он није ни за тренутак напуштао идеју ослобођења и ујединења Српства. Да није таквих људи било у овоме крају, као што је био Милисав, и његов ратни друг, уважени поп Радосав, из Пла-

нинице, тешко да би се Црна Река могла решити на отворену борбу с Турцима. Пазванџијина влада и данас је остала у доброј успомени у томе крају. Њега народ помиње као мудра и правична човека, који је умео да задобије сваког за себе, и да одстрани свачији уплив са стране. Отуда и видимо многе Црноречане у борби са царском војском, пристајући радије уз Пазванџију, од кога нису трпели никаквих зулума ни неправда, као што су од других турских паша дотле подносили.

Милисав је учествовао као и поп Радосав у више бојева. Да не помињемо омање бојеве на Пољаници и Лукавици противу бањске војске, коју је предводио познати зумџар бањски Ђурта, он је суделовао још у боју на Иванковцу противу Хафис паше, при освојењу Параћина, Ражња и Алексинца; затим против Пазванџије на Цивџибару и при освојењу Београда; па онда на Подгорцу, Врбовцу, Зајечару, Гургусовцу, Малајници, Белиграчку и у више прилика на Бањи. Био је у два маха и рањен.

Године 1813-те злокобне, он се је утврдио у Зајечару и бранио храбро ово место. Шанац му је био онде, где је данас смештено Начелство и Суд.¹

Прошло је већ неколико дана, пошто је пао Неготин и Хајдук Вељко погинуо, а Милисав добије наредбу тек онда, да се повлачи преко Бољевца к Морави. Кад је

¹ Слушали смо, да су Турци, после пада Неготина, ударили били на Вражогрнац и Зајечар. Цола, војвода вражогрначки, одступи одмах преко Кијака пут Жагубице, а Милисав се још држао у Зајечару, незнајући ништа о том, да је Хајдук Вељко погинуо и да је Крајина пала. Кад су Турци заузели били већ и вис Краљевицу, више Зајечара, онда су почели викати озго, да се престане даље с пуцњавом, јер је све пропало, и пије вајда више тући се. Међу там, тога дана, пре него што ће Милисав преко ноћ одступити, погине један гаваз турски у пушкарању, и за то су Црноречани морали доцније дати Турцима глобе 500 овнова.

Писац.

стигао на Мораву, било је већ касно мислити на какав отпор и одбрану. Турци су били заузели не само Поморавље но и Београд. Чувши Милисав то на путу, распусти војску и крене се у друштву са Тошом бимбашом књажевачким и Нином бимбашом заграђским у намери, да се за осталим војводама пребаце на аустријску страну. Међу тим на Дунаву, нису се могли нигде превести, јер су турске патроле свуда крстариле. Лутајући по Шумадији, дођу у село Рогачу, и ту разаберу, да се могу још једино превести негде око Обреновца.¹

У Аустрији су и њему и његовом друштву одузели све што су имали. Кад су му хтели да одузму и сабљу војводску, он је скинуо с ње сребро и сакрио, а сабљу превео и бацио у Саву.

Из Аустрије отишао је Милисав у Русију, и живео у Кишињеву до 1815-те године. Тамо је добијао од руске владе 600 рубаља пензије док се год бавио. Те године, чувши за устанак у Србији, пође натраг из Русије преко Ердеља, и кад је дошао у Белу Цркву, ту га аустријска власт задржи с пута. Идуће — 1816-те — године добије дозволу да може прећи у Србију, и он се превезе негде код Рама.

По повратку свом у Србију, пријави се кнезу Милошу, али не буде примљен онако, као што се надао; с тога науми у почетку да се преда Турцима, и да се врати у Црну Реку. Добио је био већ и дозволу² од видинског ве-

¹ Кажу, да су платили њих тројица за превоз на чамцу 50 дуката, па и то једва су га могли наћи.

² Доносимо овде у преводу од Г. Алексе Пачића, секретара Министарства Спољних послова, писмо везира Видинског:

Печат. МЕХМЕД РУЖДИ ПАША, да га Бог удостоји своје милости.

Кнезу Милисаву, из села Ласова, у Црној Речкој нахији, који је по божијем наређењу свој завичај оставио, нека је знано:

Чуо сам, да би желео вратити се у свој завичај; но да си подлегао неком страху и некој сумњи, па с тога не смеш то да учиниш.

зира Ахмеда Ружди паше; али се после покаје и остане у Свилајинцу, где је наставио свој стари качарски занат. Посао му је ишао тако добро, да се је за кратко време прилично заимао. Године 1821-ве подигао је у Ресави прву стружницу чамових дасака у Вреду а доцније и у Глочаници, и то на онај начин, као што је имао прилике да види то у Ердељу. Та радња подигла га је имовно, а он је до смрти није остављао.

Милисав је био раста високог, широких прсију и плећа, саразмерно пун, црномањаст, очију крупних, бркова и обрва танких, дугообразаст, белог лица и општрог погледа.

Свагда је био озбиљан, и кад је што говорио — то је било смишљено.

Био је гостопримљив и дарезљиве руке. Није био одан пороцима, нити је био себичан и грабљив као многе војводе из оног времена. Због тога, као и због своје правичности и личне храбрости, задобио је био општу љубав свога народа.

Доживео је дубоку старост и умр'о у Свилајинцу 26 Марта 1832-ге године, где је и сахрањен с десне стране цркве.¹

Све што је било пре, то је било по божијој наредби. Старе ствари биле су и прошле, и оне су предате забораву.

Ти и теби равни, сви сте ипак добра и послушна раја нашег премилостивог и свемоћног цара и добротвора

И теби, као и свима осталим другим, праштам све што је било. И ти као и остада раја немојте се ни најмање плашити и сумњати, већ спокојно вратите се у своју постојбину, проводите безбрижно дане, радите своју земљу и остале послове и шиљите топле молитве свевршњем за дуг живот султанаов.

За то је написата и послата ова бурунџија, која кад буде до вас дошла, ви се по њој владајте.

11 Зилхиџе 1233 године (по нашем 1816-те године).

¹ Биографију војводе Милисава, доносимо по причању седог старине г. Милоша, његовог сина Ђему имало да благодаримо и за неке податке, које смо од њега добили и послужили се на свом месту. У своје младо доба, г. Милош имао је прилике да дозна многе ства-

Само је годину дана надживео свог ратног друга попа Радосава, из Планинице, који се је по повратку из Русије, вратио у своје село, где је и умр'о 1831-ве године. Сахрањен је код цркве грљишке, значајне по томе, што се је ту први пут зачала мисао у Црној Реци о устанку на Турке 1805-те године. Ту се је заверио поп Радосав са Милисавом и Ивком, да ће заједнички радити на ослобођењу Црне Реке, као што су то и учинили, не доживевши 1833-ћу годину, када је синула слобода њиховом завичају.

Нека је мир пепелу врским синовима ове земље, коју су они толико љубили!

Прелазимо да говоримо сада о другом једном војводи у Црној Реци и то о Петру Ђорђевићу, тако званом Цоди.

Као што нам је познато, у прво доба, после одласка Вељковог у Гургусовац и Бању, постао је био у Црној Реци кнез над целом нахијом Милисав.

Доцније 1811-те године Карађорђе подели Црну Реку на две нахије: Зајечарску и Вражогрначку.

Над зајечарском нахијом, постави Карађорђе за војводу Милисава, као што се види и из дипломе, коју смо раније изнели. У њој се побрајају редом сва села у Црној Реци, која долазе у Зајечарску нахију.

Над Вражогрначком нахијом пак поставио је исто тако Карађорђе Цоду, који је изнајпре био потчињен Вељку, а доцније Милисаву. Њега, као и још друге неке војводе,

---

ри из доба првог устанка, нешто од свога оца, а нешто из причања сувременика у Црној Реци, у којој је он дуже време као трговац пробавао још пре 40 година, када су махом сви ратници из тога доба били живи и задржали у свежој успоменн патње и невоље, које су поднели у ратовима. На захтев г. Милоша штампамо и сва документа, за верност чију јамчимо.

које је Карађорђе био испостављао у последњев реме, Вељко крсти именом кокошара.

Испрва Цода је био хајдук, пре него што ће се дићи Шумадија. А кад се закрајини у Шумадији, међу осталим другим добровољцима у Карађорђевој војсци, којих је било у почетку из свију крајева Турске и Аустрије, био је и Цода.

Као борац још из првог краја, учествовао је у више божева: на Иванковцу, при освојењу Параћина, Ражња, Алексинца, и најзад исто тако зна се, да је био 1807-ме године при заузећу Београда.

Те године, кад је пао Београд, Карађорђе дода попу Радосаву и Милисаву, међу осталима другима, које смо ми већ поменули, и Цоду, да и он пође са њима да дижу Црну Реку, по што је био из тога краја.

Од тог доба, Цода је био донекле заједно са Вељком, а после и са Милисавом као потчињен. Како причају, за све то време храбро се свуда борио. С тога буде постављен од Вељка најпре за бимбашу,¹ заједно са још многим дру-

¹ Г. Милићевић на страни 913 свог дела „Кнежевина Србија,“ вели на једном месту, да је Петар Ђорђевић, Цода, био најпре војвода у Ражњу, а после је премештен у Црну Реку, у шанац на Врагограницу. Колико ми опет знамо, Цода је био прост војник добровољац, све док није пошао с Вељком у Црну Реку, и ту је тек постао бимбашом. Доцније, после 4 године, Карађорђе га поставља за војводу врагогначког и команданта утврђења на том крају.

Г. Милићевић, по свој прилици, чуо је, да је био неки Цода, у ражањском крају, и држао је, да је то овај исти Петар Ђорђевић, Цода. Зна се, да је из села Бобовишта, био у прво време неки Стојан Цода, кога је војвода Младен, по освојењу Крушевца, поставио за бимбашу и привременог старешину над једним делом Алексиначког округа онако, као што је поставио у Моравском срезу округа Алексиначког за старешине томе народу: Здравка, из Тешице и Ђорђа Миршинца, из села Мрсоља. То постављање извршено је у Манастиру св. Романа, где је био са Младеном тада и Петар Добрицац, Илија Барјактаровић и Стеван Ресанац — сви војводе. Тада је постављен за бимбашу у ражањској пахији и Ђорђе Крагић, из

гима из тог краја, међу којима се помињу : Хаџи Никола Бошњак,¹ Дана Павловић, из Звездана и неки Драган Н. о коме нисмо могли дознати из ког је места био ; за тим Петко Василијевић, из Заграђе, који је храбро погинуо доцније на Белиграчику, и неки Маринко Петровић, који се је прозвао сам војвода Пиротски. Њега су Турци 1813-те године преваром ухватили у звезданским пивницама, одвели у Видин, и тамо погубили а тело му бацили у Дунав.²

Осем овим бимбаша, које је Вељко поставио кад је дошао у Црну Реку први пут, ваља нам споменути још једног бимбашу, који је само кратко време био у Црној Реци, па је одатле отишао у Бугарску, и вративши се отуда после неког времена погинуо у Црној Реци.

То је био Папазоглу, по казивању Бугарин, из Студеног Вучја, у Бугарској.

Пре устанка на Дахије, служио је у Крпалијама, и одатле — ваљда у исто време кад и Конда — пређе Карађорђу и стане у добровољце.

Видели смо, како је између осталих других људи, и Папазоглу отишао са Вељком и Милисавом у Црну Реку 1807-ме године, и тамо је постао бимбашом. Пошто је у неколико био очишћен тај крај од Турака, Папаз-оглу пређе у Бугарску с још неким, дохвати се Балкана и срећно у први мах доспе до под планину Витош. Намера му је била,

---

села Скорице. Само што овај последњи није био кнез над ражањском нахијом, као што то тврди г. Милићевић на стр. 792 свог дела. већ кнез Милић, из Ђићевца (Разборъ сочиненія Н. А. Попова стр. 121).

Писац.

¹ То је онај исти Х. Никола, Сарајлија, кога г. Милићевић, по казивању савременика Јокића, помиње у свом делу. Он је био свуда са Вељком не растављајући се нигде од њега, докле није и погинуо 1813-те године на острву Поречу.

Он је чинио и ове зулуме народу, које помиње Карађорђе у писму свом кнезу Милисаву.

² Има и данас у Пироту потомака овог Маринка.

да побуни Загорје и да ослободи свој крај од Турака. Познат у народу рачунао је, да ће сав народ листом уза њ'га пристати; али се је у нади преварио.

По причању, он је био син једног свећеника. Отац му је био имућан и уважен у народу. Кад је стигао у свој завичај, скупио је једну чету људи, снабдео је dobrим коњима и оружјем, и одпочео четничку борбу с Турцима.

Али тај устанак за мало је трајао. Устаници буду на једном месту опкољени од Турака тако несрећно, да је једва Папазоглију испало за руком, да се пробије с дванајесторицом људи, и срећно стигне на српско земљиште. Вративши се отуда, он се пријави Цоди с намером, да се и даље бори противу Турака.

Приповедају, кад се је Папаз-оглу повратио из Бугарске, и кад је дошао у Вражогрнац, да су се дивили наши војници њему и људима, које је он довео отуда. Није се знало, шта је лепше на њима погледати. И он и његови људи били су сви у чоху и злато одевени. Јапили су атове, и сваки је носио за појасом сребрњак пиштоље, а уз то имали пушке и сабље златом везене.

Цода полакоми се па оволики сјај и нареди својим људима, те Папаз-огла једне ноћи на спавању убију.¹ Његови људи видећи како им је прошао вођ, разбегну се куд који.

Кажу, да је Папаз-оглу био један од најхрабријих људи Вељкових. Он се је одликовао свуда у бојевима. Кад год је требало чарку отворити с Турцима, са неким Ђиром, Мином и Хајдук Вељком први је излазио, а исто тако кад би се јуриш у Турке чинио, он није нигде Вељка остављао.

¹ По другима, Папаз-оглу био је убијен код „крње Јеле“ у ресавској планини, по наредби Петра Добриња и Вељка, за то, што се је био прочуо са свога јунаштва.

Но ово је само један од многих примера, што смо га изнели да преставимо себичност и грабљивост Цодину. Цода је био, како се о њему говори свуда у Црној Реци, у опште посве ниског карактера; тукао је и убијао своје људе често за најмању кривицу, а у бојевима с Турцима сву би пљачку себи присвајао. Међу тим, није се хтео као Хајдук Вељко у последње време нигде излагати опасности, нити се прича што о његовој храбрости од оног доба, по што је добио за војводу.

Има више примера, које би могли навести, што смо слушали још о његовој суровости и немилосрдном поступању са војницима, који су служили под његовом командом. Но доста ће бити и овај један за сада, који га врло рђаво карактерише.

Једном приликом нападне Цода без икаква стварна разлога свог једног бимбашу Дану Павловића, из Звездана. Дана је био лични пријатељ Вељков, веома храбар и поштован у војсци. Држећи да га је Цода неправдоу напао, бранио се речима, како је знао, и најзад дође и до тога, да се они споречкају. На један мах Цода викне на своје пандуре, те Дану, ни крива ни дужна, тако грозно истуку, да му је што не кажу, свака кост сломијена била. Од тешких удараца, он је тако у грозним мукама лежао у логору, докле није родбина његова дошла и однела га кући. Нису га могли, веле, друкче однети, но у пољавама. Кратко је време прошло иза тога, и он је умр'о у свом селу, где је и сахрањен.

То је један од многих примера, као што рекосмо, што га ми изнесмо још о суровости Цодиној.

Због оваких његових грозних поступака, он је био тужен и Карађорђу и Сенату; али му нису хтели ништа чинити, јер је стајао добро код обојице т. ј. и код Младена и код Карађорђа. Види се и по томе, што је он, поред свију тужаба, остао и даље на свом месту — све до пропасти 1813-те године.

У последње време, Цода кад је добио за војводу, страшно је мрзио Вељка а и овај њега. Мржња између двојице војвода, прешла је била у неколико и на војску тако, да су се у потоње време две најближе војске сматрале као завађене, а војници Вељкови с презрењем гледали Цодине војнике. Ако би гдегод обадве војске на једном месту становале, Цода да би изазвао ривалитет у војсци, и да би омаловажио Вељка и његову војску, изабрао би често по каквог Влаха, који би умео, рецимо, бацати се добро камена, и позивао Вељкове војнике свакојаким заједанима да му изиђу на мегдан. Но Вељко и у томе гледао је да надмаши свога противника. Он би увек имао у својој војсци приправне људе, који би доскочили Цоди, и осујетили његове смерове.

Оваких примера има и више; али не сматрамо за вредно износити их.

Доста то да споменом још на послетку, како је рђаво поступање Цодино са војницима учинило, те су га понајбољи људи и ратници из Црне Реке у последње време почели остављати и прелазити Милисаву или Вељку, који су били омиљене личности. Вељкови војници, били су добро нарађени и одевени, а и кад би се што од Турака запленило, он би делио свакоме по заслуги. Међу тим, Цодини војници, трпели су оскудицу и све им се одузимало, што би задобили у боју.

Кад је Цода дошао у Црну Реку, био је већ доста у годинама. Родио се је, колико смо извештени с доста поуздане стране, у селу Кучајни, у Црној Реци, близу данашње Брестовачке бање. То село данас не постоји, већ се само место где је било село, зове „Селиште.“ Од прилике, по казивању, за време Кочине крајине, запале Турци исто село, и породица Цодина, пресели се одатле у село Стрмо-стен, близу манастира Манасије у Ресави. Служио је најпре у свом селу, па се по том ода хајдуковању, и у томе провео је неколико година, док није одпочет устанак на Дахије.

Године 1813-те злокобне, кад се је Вељко налазио у очајном стању, бранећи са шаком људи Неготин, Цода, ма да није имао пред собом велику силу турску, није му хтео као најближи одвојити што од своје војске и послати у помоћ, већ је седио мирно докле није пао Неготин, а после се је кукавички повлачио ка Кијаку пут Омољских планина, напустивши вражогрначка утврђења. Са Кијака одступао је све дубље, док није дошао најзад и до Жагубице, одакле му војска прсне на све стране да тражи своје породице, које су се склониле биле највише по планинама у Пожаревачкој и Ћупријској нахији. Из Жагубице оде у село Стрмостен, а одатле у планину, где се је крио од Турака скоро годину дана. Био је већ остарио, оболео и изнемогао. Турци дознавши за њега, нареду потеру, и како причају, сами Власи из тога краја убили су га у једној пећини.¹ —

Међу осталим другим борцима за ослобођење у првом устанку, било би грешно не казати што и о другим личностима из Црне Реке, који истина нису били од већег положаја у време Карађорђево, али су ипак знатни као борци и познати људи у Црнојоречкој нахији, а ти су: Богдан Јанчић, из Звездана, Хајдук Павко, из Ласова „особених порученија;“ Атанаско Н., из Кривог Вира, доглавни буљукбаша; Коста Н. из Иљина, Тома Н. из Грљања, Младен Н. из Грлишта, и Лопадат Н. из Подгорца — сви буљукбаше војводе Милисава; за тим Живко Милошевић, из Кривог Вира, писар Милисављев, и од топција познатих: Живан Годубовић, из Грлишта, Паун Миленковић, из Добру-

---

¹ Од других смо слушали, да га је један његов сестрић убио, јер му се досадило било по мразу ићи у потеру за ујаком и прикривати га. Међу тим и Сулејман паша, издао је био строгу наредбу, да се Цода по што по то мора ухватити.

јевца, Трајило Првуловић, из Шљивара, и добовар Ђорђе Гојковић, из Ласова. Доцније, после пропасти 13-те године, истичу се у Црној Речи као виђеније личности до 1833-ће године нарочито ови: Здравко и Станоје браћа Марковићи — Живуловци — из Рготине, Станисав Н. из Планинице, Карабаш Милета, из Кривог Вира оборкнез Сима Николић из Зајечара. —

Здравко је рођен од прилике 1770-те године у Рготини.

Најпре је служио у Пасманцијиним крцалијама, и борио се противу царске војске са осталима другима из тога краја, који су потпомагали Пасманцију.

Доцније 1807-ме године, кад је Вељко са Милицавом дошао у Црну Реку, међу првима из тога краја, који су пристајали да се боре с Турцима, видимо и Здравка. Од то доба, па све до пропасти 1813-те године, он је био борац и одликовао се свуда у ратовима. Био је и буљукбаша Вељков.

Кад је у првом устанку све пропало на томе крају, видећи да му Турци грозе смрћу, пребегне у Аустрију са још неким из Црне Реке, а одатле пређе у Влашку, и тек после године дана врати се у Рготину, по што се је све утишало, где је неко време живео на миру од Турака.

У то доба, као што причају, порта нареди, да се искупе сви познатији зулумћари крцалије, које је после свршеног рата била распустила, јер јој нису више требали, и пошаље их у Адакале и дуж Дунава да чувају северну границу од аустријске и румунске стране. Тиме је хтела уједно и да се опрости ових зликоваца, који су највише досађивали народу. Неко време чували су они границу и утврђења на Дунаву, па им се досади монотони живот, што су га проводили и крену се натраг у Арнаутлук. Видински Паша дознавши то, нареди муселиму зајечарском, да их врати натраг. Немајући довољно заптија, муселим одреди у потеру за Крцалијама и многе Србе, из Црне Реке, који су познати били из последњег ратовања.

Поред осталих других људи из Црне Реке, који су гонили Арнауте крпалије, ми ћемо споменути ради примера само двојицу: Здравка, о коме је реч, и неког Марка, обојицу из Рготине. Они су за нас понајважнији. Муселиму испаде за руком, те за кратко време савлада Крпалије и врати их на њихову дужност.

И ако је Здравко ишао у потеру по заповести турског старешине, ипак се бојао освете, јер је имао прилике раније да се увери на другима, те за то се не смеде у први мах вратити у село, већ се заједно са својим сељаком Марком одмете у хајдуке. Чувши то муселим, да би их задобио за себе, изради им милошћ код паше, и овај их позове к себи у Видин да му дођу и то под оружјем. Како су они били стасити, и отресити људи, - то их он заволе и опрости им кривицу. Кад је хтео да их отпусти кућама, нареди владици, те Марка, који је био попов син, запоми,¹ а Здравку поклони калпак и одреди га, да гони и даље хајдуке и неваљале људе.² Ту је службу он отправљао неко време, и како причају, под видом хајдука и неваљалих људи, он је поубијао и многе Србе, на које се подозревало да шурују с Турцима. Пред своју смрт, од прилике на 10 година, повукао се у миран живот, јер је већ био остарео и знемогао.

¹ Његов је унук г. Станоје Марковић, свећеник у Рготини.

² Да је порта за гонење хајдука, узимала у службу и хришћане, види се и из овог извештаја, што га подноси кнезу Прозоровском 1808 г. посланик Родофиникин. „Въ Ниссѣ находилось нѣсколько Пандуровъ изъ христіанъ, коихъ обязанность была ловить разбойниковъ по дѣсамъ и дорогамъ; въ недавнемъ времени паша приказалъ: удовлетворивъ ихъ жалованьемъ распустить. Пандури, огорчившись симъ, взяли женъ, дѣтей своихъ и скотъ и пустились ночью въ путь къ сербскимъ предѣламъ. . . . .

Разборъ сочинснiя Н. А. Попова стр. 194 и 195.

У Пиротској крају, хришћани су шта више могли бити и крс сердари. Тако је био у том крају познати крс сердар Недељко, из села Шугрина, дед г. М. Пироћанца.

Пре него што ће се дићи Црна Река, он је стајао у свези са кнезом Милошем све до 1833-ће године, а умр'о је на годину дана после тога т. ј. 1834-те године. —

Завршујући биографију Здравкову, рећи ћемо још то о њему, да је био у животу напросит и да није могао по нарави својој нигда отрпети неправду ма од кога она долазила 1812-те године кад су недела Цодина у том крају превисила сваку меру, Здравко изазове читаву побуну у Црној Реци. Као коловође нереди и побуне помињу се са њим још из тог краја: обор кнез Петко Дулкан, Јован Н. из Брестовца, Стојан, стари кнез, из Новог Села, и Добра Н. из Звездана. На позив Карађорђевог, они се после неког времена предаду Петру Јокићу, његовом буљукбаши, који их је стражарно допратио до Тополе, а одатле, по наредби Карађорђевој, били су послати у Београд, и затворени у кули Небојши. Пошто је њина кривица испитана, сви су били ослобођени и пуштени кућама, осим Јове из Брестовца. Резултат ове истраге био је тај, да је Карађорђе писао у једном свом писму Младену, да премести Цоду код војводе Милисана, и препоручио у исто време Цоди, да се у будуће боље опходи према народу као и да се уздржава од ружних псовака и грдња. Но Младен је нашао за добро да задржи и даље на свом месту Цоду, те је он својим поступцима изазвао 1813-те године и другу побуну у томе крају, на челу које помиње се неки поп Живан из Вражогрнаца. —

Толико о Здравку. —

(В. Дел. прот. Карађорђевог стр. 74, 77, 86, 117 и 197.)

Кнез Станоје Марковић, био је млађи брат Здравков. Родио се исто тако у Рготици, и од прилике за 10 година био је од њега млађи.

Пре него што ће се дићи Црна Река, Станојева породица била је избегла од зулума турског у пожаревачку нахију. Ту је он у први мах служио код некак-

ва домаћина у селу Милатовцу, не далеко од варошице Жагубице.

Кад је пожаревачка војска 1807-ме године кренута била у помоћ Крајини, Станоје оде на војску, и од то доба све до пропасти српске државе, био је у редовима бораца под Вељком и Милисавом, а доцније и Цодом у свима бојевима, који су се догађали у Тимочкој Крајини.

У првој знаменитој битци на Малајници, Станоје изађе на глас са своје личне храбрости. Био је, како казују, одређен са још неколико другова, да отвори борбу и да заметне кавгу с Турцима. Чим су Турци просули неколико плотуна из шанчева на предводницу српску, Станојеви другови на једаред изгубе се некуд, а он остане сам на чистини. На Малајници био је, као што знамо, и Карађорђе са Русима. Он је шта више сам лично издавао наредбе војсци. Причају, како се један Турчин на коњу залетио да Станоју одсече главу, а Станоје, веле, прилегао к' земљи, узео на око Турчина и пустио га близу себе. Карађорђе, који је то спазио, држећи да се је Станоје препео и из страха пао на земљу, продере се колико је игда могао с једног виса: „удри влаше, посветила ти се,“ мислећи, да је Станоје влах, јер се је носио као пожаревачки власи. Станојево добро око не промаши Турчина, и овај паде с коња на земљу.¹ После свршене битке, Карађорђе похвали за јунаштво Станоја пред

---

¹ Имали би више таквих примера да наведемо из Малајничке битке, који говоре у прилог јунаштва српске војске за време првог устанка.

Не ће бити с горег, да само још овај пример наведемо о хајдуку Павку, из Црне Реке. При једном јуришу и испаду српске војске из шанца, деси се пекако, те се Павко судари са једним Турчином, који је физички од њега био јачи. Најпре су се, како причају, дохватили за гуте и носећи се тако и претурајући, скобрљају се обоје у реку. Беда их је пена била већ попала од тешког ношења. У томе наиђе један Козак, који у први мах није могао распознати по оделу Србина од Турчина те да помогне једној или другој страни. У почетку по-

војском, те се он прочу у Црној Реци као храбар и одважан бораа.

Причају, да је у битци на Малајници силна пљачка допала Србима. Турци су тако разбијени били, да нису имали времена да спасу ни најобичније војене потребе. Један од војсковођа турских, водио је био са собом и свог малог синчића, који случајно остане у шанцу, а нико се од војника у хитњи не сети да га изпесе. После кратког времена, наши угледају преко поља једног Турчина на белом хату, где се упутио био да избави дете. Наши опале из пушака на њега, но он ипак доби времена те дограби дете и срећно, под кишом од куршума, побегне, тако, да су се сви чудили изванредној његовој срећи. Том приликом, први, који су ушли у шанац турски, нађу и касу с новцима. Грабећи се који ће више новаца узети, дошло је било дотле, да су се кундацима тукли, и у мало се није већа несрећа десила, да није сам Барађорђе најстрожијим мерама томе нареду стао на пут. Интересно је било посматрати, како причају, ону разноликост одеа у српској војсци, после свршене битке на Малајници. Што је који од хаљина турских запљенио и заграбио, то је на себе навукао, не пазећи на избор. Неко је имао извезано ћурче арнаутско од чохе златом везено; други потуре, трећи црвене чизме и т. д. и т. д. како је који уграбио.

сматрао је приказ као прост гледалац, па после видећи, да ће једна страна савладати другу, упитаће речима: којој православни? На то се Павко прекрсти и јави да је Србин, те онда козак пружи коње и пробураси Турчина. Тако се избави Павко од очевине смрти, и оде к својима, који су држали да је већ погинуо.

Павко је био из Ласова. О њему смо већ имали прилике да говоримо онда, кад смо говорили о првом покрету у Црној Реци, у коме је и он суделовао са осталима другим Црногорцима.

Писац.

На растанку и опрштају Карађорђе благодари војсци на јуначком држању, и онако у шали, видећи ово шаренило на њој причају да им рекао е браћо, а шта ћете радити, кад подерете те дроњке, које сте запљенили?.... Било је случајева, како казују, да је по неки и платио главом; јер се није могао распознати по оделу од Турчина.

Турци, разбијени, повуку се у Видин и за неко време нису чинили никаквих испада, јер су гледали да се приберу и опораве после претрпљене поразе. Хајдук Вељко међу тим добио је био наредбу, да пређе Тимок и да гони Турке, а у исто време и да диже народ у том крају. Приповедају, да је тада и Станоје одређен био да иде пред војском, као арабаша једне хајдучке чете. Кад је дошао у село Раброво (у видинској нахији), јаве му мештани, да се у селу налази некакав Турчин познати зулумћар, који је дошао истог дана и одсео код некаква домаћина, који је женио сина. Станоје дознавши то, оде и затече Турчина на весељу. Чим је ушао у кућу, одмах позове Турчина на предају и обезоружага, па га затим изведе из села на један ћувик, свуче и нареди, да се донесе женско одело с превезом, као што се носе младе првог дана у том крају. Пошто је најпре Турчина преденуо у женско одело, терао га је да служи вином њега и друштво, па га онда поведе даље са собом. Уз пут јашио га је донекле један од Станојевих људи, да би га што више намучио. Кад је Турчин био посустао под теретом, један ће предложити Станоју, да га више не воде, но да му одсеку главу. Турчин, који није знао другог језика осим турског, и помало нешто натуцао влашки, после дужег ћутања дотле, сети се шта му се спрема, и промуца влашки: поће, поће т. ј. може; пристаје још да носи, само да га не погубе.

Станоје га не хтеде убити, већ га пусти слободна, хтевши му само доказати овом приликом, шта значи то вршити тиранију над другим. И Турчин беобзирце оде право у Видин.

Доцније, по повратку из Малајнице, Станоје дође под команду Цодину. Да ли је био са њим све до пропасти српске, или пак са Вељком и Милисавом — није нам то познато.

Кад је Црна Река потпала под Турке, Станоје није хтео бежати никуд, већ се је за неко време крио највише у планини рготској.

Деси се некако, те исти Турчин, кога је Станоје онако једном обесчастио, буде постављен за субашу у Николичеву, једном оближњем селу од прилике на један сат од Рготине. Знајући, да Станоје живи у Рготини, долазио је често у село, не би ли га како ухватио да му се освети. Но то му није могло испасти за руком, пошто је Станоје био увек опрезан, и чим би Турчина угледао на белом хату, узео би пушку и нестало би га у планини. Тако је он проводио дужи време, а живот му већ постаде неспособан. Једном, причајући он доцније у кругу својих пријатеља, кад је седио тако серивен у планини, нешто пушне близу њега. Кад се он окрене, а оно има шта видети — курјак упутио се право к њему. „У селу Турци, у шуми вуци,“ е баш дошло ми је да се убијем, кад сам такве хуле среће, да нигде немам мира ни опстанка.

На послетку, Турчину се досади на тај начин вијати Станоја, и он се потужи Муселиму, тражећи, да он нареди потеру за њим.

Муселим, пошто је саслушао Турчина, који из честољубља не хтеде испричати баш све како је било по реду са њим, веле, да му је на то одговорио: Ако ти је Станоје отео гвоздењаке, цар ти је поклонио сребрњаке; ако ти је скинуо сукнено одело, цар ти је поклонио лепше и скупоценије од карпус чохе. Најбоље ће бити, — рећи ће муселим — да се помириш са њим, и да му све опростиш,

јер су таква времена била онда, па да живите у љубави. Турчин, немајући куд, размисли се после ових речи, и поручи Станоју да дође на веру и да се помире. Станоје оде у Николичево, помири се и побратими са Турчином, и од то доба живели су као добри пријатељи. Било је случајева, да му је исти Турчин у више прилика спасао и живот; јер је Станоје имао доста непријатеља међу Турцима, који га нису могли трпети.

После овог помирења, Станоје постаде кнез у селу, и био је дуго у том положају, због чега је и познат у Црној Реци као: кнез Станоје. Трговао је осем тога и са стоком, а бавио се уједно и са земљорадњом, и са свога поштења, уживао вазда народно поверење.

До 1833-ће године, када је Црна Река присаједињена Србији, стајао је непрестано у свези са кнезом Милошем, преко Милете Карабаша, из Кривог Вира и Станисава, из Планинице, и од њих добијао упутства, како му се ваља понашати према Турцима, и спремати народ да устане једног дана на своје господаре.

Када је 1833-ће године порта стала оклевати са предајом земљишта досуђеног Србији, буде изненадно и без озбиљне спреме, изазват покрет у Црној Реци, који је стао народ толиких жртава.

Турци, субашлари, имајући велика добра и дохотке у Црној Реци, чувши да се морају селити и лишити се своје имаовине, стану у последње време повећавати дације нарочито на стоку и натурати разне намете, да би што више исисали народ. Народ је давао све што му се тражило док је имао, а кад већ није имао ни сам шта да даје, онда изашље своје кнезове, с којима пође још читава гомила света да замоле муселима, да им спусти дације. Муселим то прими за побуну и неке од њих растера, а друге баци у затвор.

На један мах осети се комешање у читавом том крају. Станисав, из Планинице, веома популарна личност у Црној Реци, и Милета, из Кривог Вира, јаве кнезу Милошу, да је народ огорчен и да више не може трпети Турке субашларе. Станисав је био по занату ћурчија, а занимао се и трговином, па је као и Милета, имао прилике да одлази често послом у Шумадију. У Крагујевцу добијао је упутства од кнеза Милоша, како да се понаша према Турцима, и на који начин да изазове кад буде затребало побуну у народу. Кнез Милош, добро је знао да су Турци у томе крају још од Пазванџијевог доба самовољни, који не слушају ни Султана, ни његових наредба, па је још из рана припремао земљиште, да насилно тај крај присаједини Србији. С тога поручи Станисаву и Милети, а преко њих и оборкнезу Сими Николићу, из Зајечара, и осталим првацима, да дижу народ на Турке, а обећа им од своје стране, да ће им послати у помоћ Милутина, Хајдук Вељкова брата својском.

Кнез Станоје са својим синовци Јеремијом Здравковићем, бавио се у то време послом трговачким у Видину. Са њима се тада десио и Нича, син оборкнеза Симе са Лалом трговцем, из Зајечара. Они нису ништа знали, шта се ради у Црној Реци, јер су по одавно били од кућа.

Станисав крене по заповести Милошевој народ, и једног дана читава гомила људи од прилике до 3000 њих махом не наоружани, слегне се у Зајечар, вичући Турцима да се одмах чисте из вароши.

Међу тим Турци, субашлари, дознавши за овај покрет раније, по што их је било мало, пређу Тимок и утврде се у Великом Извору.¹ Одатле поруче у Видин паши, да им пошаље у помоћ војску, која ће их заштити.

¹ Велики Извор вавда је био и под Турцима важна стратегијска тачка. У Карађорђево доба, некад је био у српским, некад у турским рукама, а највише чинио неутралну зону. Писац.

Из Видина, буде им одмах послан један одред низама са бимбашом у помоћ. Пре него што је пошла војска, дође Станоју и Јеремији неки Мурат, Турчин, који је имао добра у Рготини и лепо се пазео са њима, и јави им о догађају зајечарском, саветујући их, да се одмах уклоне из вароши, јер ће бити затворени. На тај начин, они добију прилику те умакну и срећно стигну у Зајечар, где се придруже осталим побуњеницима. Ничу и Лалу међу тим Турци ухвате и баце у затвор, и држали су их неколико месеци. Тен на енергично заузимање кнеза Милоша они буду пуштени и врате се натраг својим кућама.

Пошто су Турци оставили Зајечар и прешли с оне стране Тимока, Станисав нареди, да се ископа шанак у вароши, и у њему остави све оне људе који су имали по нешто од оружја а управу над шанцем повери Милети Кривовирском на случај, ако би се Турци повратили из Извора, пре него што стигне Милутин из Шумадије. Оборкнез Сима, изаслат је био у пресрет Милутину. Са осталима пак неоружанима, дигне се Станисав у правцу к Тимоку, у тој цели, да заварава Турке преговорима, док нестигне Милутин, кога су тог дана жељно очекивали. Пошто су тако неко време провели, преговарајући хоја о помирењу, најзад буде послан Јеремија Здравковић, као нарочити изасланик, да заварава Турке још који час, и да им обећа, да ће се народ разнђи, ако они пристану на извесне услове.

Не прође много, а врати се Јеремија, и саопшти народу поруку Турака субашлара. Турци су захтевали безусловно, да се раја покори одмах и разиђе а обећавали су, да неће никог ни глава од њих заболети. У противном случају, ако се неби мирно разишли, претили су, да ће они чинити оно, што су наумили. Огорчена маса народа иза тога место да се разиђе, окрене се на један мах Турцима, и стане гласно викати с ове стране Тимока тако, да су могли све

чути Турци на противној страни: ми смо вам, веде, оружје и коње покуповали; ми смо вам цицваре правили и масла давали; ми смо вас у чоху и злато оденули, а ми смо ишли гладни и боси и голи, па вама не беше све то доста, већ почесте све веће и веће намете ударати и наше људе, који вам се жадише, апсисти. Доста је већ било вашег; од сада вам нема ништа, јер од данас Милош нама заповеда. Ту је пало и доста погрдних речи, које не сматрамо овде за потребно износити. Раздражена маса, таласајући се, све се је више примицала Тимоку.

Бимбаша, који је стајао с низаима, да би одклонио сукоб, нареди војсци, те избаци неколико плотуна у вис, и испали два топа онако у ветар, да заплаши само народ. Многи се поплашише од пуцњаве и нагоше бежати, а Турци, субашлари, окуражени, осмеле се и прегазе Тимок на коњима па стану сећи бежеће Србе. Ту је погинуло с наше стране 117 људи, а било је доста и рањених. Баш код саме данашње гвоздене Ђуприје, један Турчин стигне Станисава, одсече му главу, и набије му арбију у грљан.

Пошто погибе Станисав, свет се услед тога више збуну и поплаши. Кад то виде кнез Станоје, предузе управу над народом и стаде враћати и храбрити људе, те тако поврати ред и успе да сузбије Турке опет преко Тимока.

Било је и с турске стране губитака, али се не зна колико, јер су они своје мртве однели били са собом.

Ова значајна сеча, догодила се 1 Маја 1833-ће године. Тог дана у вече стигао је и Милутин с Пожаревљанима а после њега и кнез Милета Радојековић с Јагодинцима. Видећи Турци, субашлари, колика је војска против њих, оду сви у Видин. Само остану низами у Великом Извору и ту су се задржали скоро годину дана.

Сутра дан Милутин, у пратњи неколико коњаника, сиђе до Тимока, и прегледавши бојно поље, које је било покри-

вено лешевима, у споразуму с бимбашом нареди, да се сви заједно укопају више гвоздене ђуприје уза саму обалу црног Тимока. Неколико лешева, стојало је неукопано све док није из Букурешта стигао руски комесар, који је о томе поднео својој влади извештај.

Тела изгинулих бораца, лежала су до пре десетак година на истом месту, док није Тимок почео нагло да рони обалу и да односи са земљом и кости њихове. Свесни Зајечарци, из поштовања према остацима погинулих за општу ствар, дођу на мисао, те уз свечани спровод пренесу кости њихове и сахране у варошком гробљу.

Мислило се, да им се подигне и споменик; но то и до данас још није извршено.

Чим се је почела оснивати Управа у Црној Реци, сви прваци и заслужни људи из тога крају буду постављени по избору за старешине народне. Тако, кнез Станоје буде постављен најпре за судију окружног суда у Зајечару, а доцније и за преседника, у ком је положају и преминуо од прилике 1855-те године. До смрти, остао је у великом поштовању са своје правичности и поштења. И данас се помише у Црној Реци правда и суђење кнеза Станоја. На жалост, спомен, где је сахрањен овај заслужни муж, једва да се може данас познати.

Оборкнез Сима Николић, из Зајечара, био је постављен за судију у Зајечару; али је кратко време живео после ослобођења Црне Реке. Од прилике, 1834-те године умр'о је и сахрањен у Зајечару.

Милета Карабаш, из Кривог Вира, добио је био за капетана кривовирског, а доцније буде по молби постављен за судију у Зајечару, јер је био отежао за пољску службу. Умр'о је од прилике 1843-ће год. у Зајечару, и ту је сахрањен.

Јеремија Здравковић, из Рготине, син Здравка, буљукбаше Карађорђевог, који се је одликовао при заузећу За-

јечара, постављен је био за капетана вражогрначког, а доцније за исправника суда у Алексинцу. Кнез Милош пазио га је лепо и шиљао по Србији у разним мисијама. У потоње време, био је окружни начелник у Зајечару. Пред своју смрт, био се повукао у приватан живот и живео мирно у свом селу на имању. Умр'о је од прилике 1865-те године.

За време разних покрета „волненія“, што их је бивало у Србији све до повратка кнеза Милоша, Црна Река, била је, изузев неколике личности, индиферентна и одсечена сасвим од јавног политичког живота. Народ се после толиких патња и невоља под Турцима, беше збунио својом невољом и једино прионуо, да залечи ране, које није могао лако преболети. Са ујамченом слободом, уживајући благодети мира, за кратко време Црна Река била се опоравила тако, да је до 1876-те године стајала, може се рећи доста добро у економском погледу. Црноречани су предузимљиви и штедљиви, и за кратко време, ако буде каквог још импулса с државне страве, заборавиће све беде, што су их поднели у рату „за ослобођење и независност.“

И по географјски и етнографјски, предео кулски, што га је наша војска у другом рату 1877-ме године била заузела, као и сав онај крај до Загорја и извора реке Пс-кра, мораће се кад тад присајединити Србији. Свет у томе крају и сада, и ако је у бугарској кнежевини, јако је одушевљен за Србију, и жели да буде њој придат. А противу свести народне, свака сметња, која се чини, ништавна је.

ДРАГОЉУВ Ј҃. ЈОВАНОВИЋ.